

Hva vektlegges ved utmåling av oppreisning til skadelidte i straffesaker?

Hvilke synspunkter og avveininger går igjen i praksis, og hvilken betydning har straffenivået for oppreisningsnivået?

Kandidatnummer: 164

Antall ord:14575

JUS399 Masteroppgave
Det juridiske fakultet

UNIVERSITETET I BERGEN
[10.12.2015]

Innholdsfortegnelse

1	INNLEDNING	4
1.1	PRESENTASJON AV TEMA OG PROBLEMSTILLING	4
1.2	DE ULIKE ERSTATNINGENE FOR IKKE- ØKONOMISK TAP	5
1.3	FORHOLDET MELLOM OPPREISNING OG STRAFF	7
1.3.1	<i>Straffens begrunnelse</i>	7
1.3.2	<i>Oppreisningens begrunnelse</i>	8
1.4	OVERSIKT OVER VIDERE FREMSTILLING	9
2	GENERELT OM STØRRELSEN PÅ OPPREISNINGEN	10
2.1	INNLEDNING	10
2.2	BETYDNINGEN AV HANDLINGENS OBJEKTIVE GROVHET OG KONSEKVENSER FOR SKADELIDTE	10
2.3	BETYDNINGEN AV ØKT KUNNSKAP OM SKADEVIRKNINGER	11
2.4	NÆRMERE OM NORMERING AV OPPREISNINGEN FOR VISSE TYPER OVERGREP	12
3	SAKSOMRÅDER DER HØYESTERETT HAR NORMERT OPPREISNINGSNIVÅET	13
3.1	INNLEDNING	13
3.2	PRAKSIS FØR STRAFFESKJERPELSENE I 2010 BLE INNFØRT	14
3.3	PRAKSIS ETTER STRAFFESKJERPELSENE I 2010 BLE INNFØRT	17
3.4	STRAFFENIVÅETS BETYDNING PÅ OPPREISNINGSNIVÅET	19
4	SAKSOMRÅDER DER HØYESTERETT IKKE HAR NORMERT OPPREISNINGSNIVÅET	20
4.1	INNLEDNING	20
4.2	DET GENERELLE OPPREISNINGSNIVÅET FØR OG ETTER STRAFFESKJERPELSENE I 2010 BLE INNFØRT	22
4.2.1	<i>Før straffeskjerpelsene</i>	22
4.2.2	<i>Etter straffeskjerpelsene</i>	24
4.3	VALG AV VÅPEN – BETYDNING FOR OPPREISNINGS- OG STRAFFENIVÅ?	25
4.3.1	<i>Før straffeskjerpelsene</i>	25
4.3.2	<i>Etter straffeskjerpelsene</i>	26
4.4	BETYDNINGEN AV STRAFFUTMÅLINGEN VED UTMÅLING AV OPPREISNING	27
4.4.1	<i>Momenter det blir lagt avgjørende vekt på under straffutmålingen</i>	27
4.4.2	<i>Momenter det blir lagt avgjørende vekt på under utmålingen av oppreisningen</i>	28
5	OPPSUMMERING OG AVSLUTTENDE REFLEKSJONER	29
5.1	INNLEDNING	29
5.2	SAKSOMRÅDENE DER OPPREISNINGSNIVÅET ER NORMERT	29
5.3	SAKSOMRÅDENE DER OPPREISNINGSNIVÅET IKKE ER NORMERT	29
6	KILDELISTE	31
6.1	LITTERATUR	31
6.2	FORARBEID:	31
6.3	NETTSIDER:	32

1 Innledning

1.1 Presentasjon av tema og problemstilling

Temaet for oppgaven er utmåling av oppreisning ved personskade i straffesaker. Oppgaven forutsetter at de grunnleggende vilkårene for å få tilkjent erstatning er oppfylt; det tas utgangspunkt i at skadevilkåret, ansvarsvilkåret og kravet om årsakssammenheng ikke gir grunnlag for drøftelse.

Oppreisning har hatt lange tradisjoner i norsk rett. Allerede i 1924¹ tilkjente Høyesterett skadelidte et oppreisningsbeløp på 10.000 kroner for skade påført i en hotellheis, noe som tilsvarer omtrent 220.000 kroner etter dagens kroneverdi.² En gjennomgang av Rettstidene viser at det fram mot 1990-årene ikke var mange saker for retten der det ble tilkjent oppreisning,³ men i dag er situasjonen en annen. De siste årene har Høyesterett vurdert oppreisningsspørsmålet i en rekke saker. Bare fra januar 2013 til oktober 2015 har ulike oppreisningsspørsmål i forbindelse med straffesaker blitt reist for Høyesterett ni ganger.

Utgangspunktet er at oppreisning skal utmåles etter en skjønsmessig helhetsvurdering, jf. skadeerstatningsloven (skl.) § 3-5. På visse områder har imidlertid Høyesterett utviklet veiledende normer for hvor stort oppreisningsbeløpet skal være; Høyesterett har normert oppreisningssummen for voldtektsofre ved forsettlig- og uaktsom voldtekt, og for etterlatte etter forsettlig- og uaktsomt drap.⁴ Utviklingen av normerte oppreisningsbeløp på visse områder viser at det er et behov for klarere retningslinjer i den store mengden av oppreisningssaker som blir fremmet for domstolene.⁵

Ettersom oppreisning er aktuelt i så mange forskjellige situasjoner, vil det likevel ikke alltid være helt enkelt å oppstille felles og klare kriterier for hvilket oppreisningsnivå retten skal legge seg på. Oppreisningen skal kompensere for fysiske og psykiske skader skadelidte er påført, men det kan være vanskelig å omsette alle de ulike fysiske og psykiske skadene som kan oppstå i penger. Her kan imidlertid straffenivået være med på å gi retten sikrere holdepunkter. Selv om oppreisnings- og strafferettsinstituttet har ulike hovedformål, og derfor ikke er helt naturlige følgesvenner, kan straffenivået si noe om alvorligheten av handlingene og fremme forutberegnelighet i rettsanvendelsen. Spørsmålet er derfor om det er fornuftig å koble oppreisningen til straffenivået.

I 2009/2010 fremmet Justis- og politidepartementet forslag om endringer av straffeloven av 1902 ved lov 25. juni 2010 nr. 46 i Proposisjon 97 L (2009-2010). Forslaget innebar en skjerping av straffen for drap, annen grov vold og seksuallovbrudd. Lovforslaget ble godkjent i statsråd 26. mars 2010, og straffeskjerpelsene ble innført samme dag. Blant annet ble minstestrafen for drap økt fra seks til åtte år, jf. strl. 1902 § 233,⁶ og minstestrafen for voldtekt ble økt fra to til tre år dersom den seksuelle omgangen var samleie, jf. strl. 1902 § 192.⁷ Normalstraffenivået, det straffenivået retten skal legge seg på i saker hvor det ikke foreligger spesielle skjerpene eller formildende omstendigheter, skulle også etter flere straffebestemmelser skjerpes ytterligere.

Proposisjon 97 L (2009-2010) gir ikke uttrykk for at et forhøyet oppreisningsnivå skal være en følge av de innførte straffeskjerpelsene. I Rt. 2011 s. 743, som gjaldt voldtekt til samleie, uttalte imidlertid Høyesterett at «[v]ed endringen av straffeloven 1902, ved lov 25. juni 2010 nr. 46, fant det sted en markert skjerpelse. Denne strafferettslige utviklingen må etter mitt syn også avspeile seg i

¹ Rt. 1924 s. 486

² <http://www.ssb.no/kpi>

³ Lødrup, *Oppreisning – et praktisk rettsinstitutt*, s. 212

⁴ Lødrup, *Oppreisning – et praktisk rettsinstitutt*, punkt 9.2.2 – 9.2.4

⁵ Se bl.a. Rt. 1988 s. 532

⁶ Se strl. 2005 § 275

⁷ Se strl. 2005 § 292

oppreisningsnivået».⁸ Høyesterett peker her på sammenhengen mellom oppreisning og straff – en forbindelse som flere ganger eksplisitt har blitt nevnt.⁹ De to rettsinstituttene har historisk et felles utgangspunkt, men har etter hvert skilt lag; oppreisning skal først og fremst være en kompensasjon for offeret, mens straff først og fremst er pønalt begrunnet. Det blir likevel trukket paralleller mellom instituttene.

På bakgrunn av ovenstående vil jeg i det følgende prøve å identifisere synspunkter og avveininger som går igjen i praksis når retten utmåler oppreisning til skadelidte – for å undersøke om, og i så fall på hvilken måte, domstolene trekker paralleller mellom oppreisnings- og strafferettsinstituttet. Jeg vil særlig se på hvilken betydning det har hatt for oppreisningsnivået at straffenivået nylig er høynet.

Jeg vil se nærmere på ett typetilfelle fra saksområdene hvor oppreisningsbeløpet er normert, og ett typetilfelle fra saksområdene der retten i større grad skal foreta en skjønnsmessig vurdering, henholdsvis forsettlig voldtekt og forsøk på drap. Formålet er å se om det er forskjeller mellom saksområdene med hensyn til hvilke argumenter som benyttes for å utmåle erstatning, herunder hvilken betydning straffenivået har.

Det er ikke skrevet mye om oppreisning i litteraturen, og rettspraksis vil derfor være den mest sentrale kilden. Det foreligger en betydelig underrettspraksis fra lagmannsrettene, men bare noen få Høyesterettsdommer. Jeg vil ta utgangspunkt i de sentrale Høyesterettsdommene på området og undersøke hva retten vektlegger som begrunnelse for oppreisningens størrelse. Videre vil jeg gjennomgå praksis fra lagmannsretten for å undersøke hvordan denne forholder seg til Høyesteretts avgjørelser. Siden lagmannsrettsdommene har begrenset rettskildeværdi, vil de først og fremst bli anvendt som illustrasjonsmateriale.¹⁰ Dommene vil likevel kunne gi en pekepinn på utviklingen i oppreisningsnivået, da oppreisningskravet ofte blir endelig avgjort i tingrettene og lagmannsrettene.

Oppreisning kan tilkjennes også der gjerningspersonen ikke blir idømt strafferettslige reaksjoner.¹¹ Jeg lar likevel de sivile avgjørelser der oppreisningsspørsmålet er reist ligge, siden formålet med oppgaven er å se på sammenhengen mellom oppreisning og straff.

1.2 De ulike erstatningene for ikke- økonomisk tap

Et av de grunnleggende vilkårene for å få tilkjent erstatning, med mindre lov eller avtale sier noe annet, er at det foreligger et økonomisk tap. Ved å få dekket sitt fulle økonomiske tap skal skadelidte stilles som om skaden ikke har skjedd. Kan ikke økonomisk tap påvises må skadevolderen frifinnes for vanlig erstatningsansvar.¹²

Ved personskade kan skadelidte bli påført både økonomisk og ikke-økonomisk tap. Økonomisk tap, som *«lidt skade, tap i framtidig erverv og utgifter som personskaden antas å påføre skadelidte i framtiden»*, jf. skl. § 3-1, vil kunne bli dekket dersom de andre vilkårene for å pålegge erstatningsansvar er oppfylt. En ikke- økonomisk skade kjennetegnes på sin side ved at skaden ikke uten videre kan måles eller verdsettes i penger – en rimelig erstatningssum gir seg ikke selv. For å få tilkjent erstatning for et ikke- økonomisk tap, må det foreligge hjemmel.

⁸ Avsnitt 18

⁹ Se bl.a. Rt. 2012 s. 1773 avsnitt 31, Rt. 2009 s. 140 og Rt. 2010 s. 1537 avsnitt 24: *«Den faktisk utmålte straffa er eit moment når oppreisninga skal fastsetjast»*. Se også Rt. 2012 s. 1576 der Høyesterett i en sak om kroppsskade uttalte at; *«[s]elv om utmåling av oppreisning bør være mer objektivisert enn tradisjonell straffutmåling, vil straffenivået likevel ofte, om ikke alltid, kunne gi noe veiledning også for oppreisningsnivået, siden de samme momentene gjennomgående vil være relevante»*

¹⁰ Kjelland, *Særlig sårbarhet i personskadeerstatningsretten*, s. 34. Se bl.a. Skoghøy 2002 s. 326 og 329 som hevder det ikke er grunnlag for å tillegge underinstansdommer noen selvstendig rettskildeværdi. Se bl.a. Nygaard 2004 s. 210-211 og Eckhoff og Helgesen 2001 s. 162 flg. som mener underrettsdommer til en viss grad kan bidra i tolkningen

¹¹ Se bl.a. Lødrup, *Oppreisning – et praktisk rettsinstitutt*, s. 220

¹² Stavang, *Det erstatningsrettslige skillet mellom økonomisk og ikke-økonomisk tap* s. 164. Nygaard, *Skade og ansvar*, 6 utgave, s. 66

Erstatning for ikke- økonomisk tap etter personskade kan i hovedsak deles inn i to grupper; menerstatning og oppreisning. Begge erstatningspostene er lovbestemte unntak fra kravet om økonomisk tap.

Ordlyden i skl. § 3-5, som omhandler oppreisning, lyder:

«Den som forsettlig eller grovt aktløst har

- a) voldt skade på person eller*
- b) tilføyd krenking eller utvist mislig atferd som nevnt i § 3-3,*

kan - uansett om det ytes menerstatning etter § 3-2 eller standardisert erstatning etter § 3-2a - pålegges å betale den fornærmede en slik engangssum som retten finner rimelig til erstatning (oppreisning) for den voldte tort og smerte og for annen krenking eller skade av ikke-økonomisk art. Ved krenking eller mislig atferd som nevnt i straffeloven2 §§ 195, 196 og 200 tredje ledd, skal det ved utmålingen av oppreisning særlig legges vekt på handlingens art, hvor lang tid forholdet har pågått, om handlingen er et misbruk av slektskapsforhold, omsorgsforhold, avhengighetsforhold eller tillitsforhold, og om handlingen er begått på en særlig smertefull eller krenkende måte.

(...)»

Oppreisning skal være en kompensasjon for «den voldte tort og smerte» og «annen krenking eller skade av ikke-økonomisk art». I lovens forarbeider blir det blant annet vist til at det med ordlyden «siktet til fysiske smerter, angst og psykisk lidelse, plager og ulemper ellers, lengre sykehusopphold, hindring i normal livsførsel mm». ¹³ Den reduserte livsutfoldelsen skaden har medført skal kunne kompenseres med penger. ¹⁴

Oppreisningens funksjon er altså ikke å dekke et økonomisk tap. Formålet med å gi penger i erstatning er å avhjelpe virkningen av den skadevoldende handlingen: Oppreisning skal være et såkalt «plaster på såret», og er samfunnets måte å gi skadelidte en godtgjørelse i situasjoner der vedkommende har blitt utsatt for en krenkelse han ikke skulle blitt utsatt for.

Menerstatning, som er den andre hovedvarianten av erstatning for ikke-økonomisk tap, reguleres av skl. § 3-2. Ordlyden i bestemmelsens første ledd lyder:

«Har skadelidte fått varig og betydelig skade av medisinsk art, svares særskilt menerstatning. Denne erstatning fastsettes under hensyn til menets medisinske art og størrelse og dets betydning for den personlige livsutfoldelse. Bestemmelsene i § 3-1 tredje ledd gjelder tilsvarende for så vidt ytelsene kan anses å gi kompensasjon for menet.»

Skadelidte skal altså få tilkjent menerstatning som en kompensasjon for redusert livsutfoldelse på grunn av en «varig og betydelig skade av medisinsk art». En slik skade vil kunne påføre skadelidte «tort og smerte»,– forhold som oppreisningen skal kompensere for, og det er derfor et spørsmål om hvordan grensen mellom de to erstatningsformene skal trekkes.

Høyesterett uttalte i Rt. 2014 s. 392 at «[d]eler av begrunnelsen for oppreisning vil ofte falle sammen med elementer i begrunnelsen for og utmålingen av ménerstatning. Prinsippet om at samme skade

¹³ Ot.prp.nr.20 (1991-1992) pkt. 6.2

¹⁴ Lødrup, *Oppreisning – et praktisk rettsinstitutt* s. 221

ikke skal dekkes to ganger tilsier derfor varsomhet med å utmåle oppreisningserstatning uavhengig av en eventuell ménerstatning (...)».¹⁵

Høyesterett har altså fastlagt at det er en viss overlapp mellom de to erstatningsformene. Menerstatning og oppreisning kan ikke utmåles separat, men må samordnes. Dette ble lagt til grunn i blant annet LE-2012-111786, hvor lagmannsretten tilkjente fornærmede 300.000 kroner i oppreisning for en rekke forhold; blant annet drapsforsøk, flere voldtekter og annen fysisk og psykisk mishandling. Da retten skulle fastsette oppreisningsbeløpets størrelse ble det uttalt at «[d]et er i vurderingen hensyntatt at tiltalte er idømt menerstatning».

En skjønnsmessig utmåling av oppreisning og menerstatning med påfølgende skjønnsmessig samordning, vil innebære en risiko for at erstatningsutmålingen blir forskjellig i saker som burde ha blitt behandlet likt. En utvikling mot fastere normer for utmåling av oppreisning vil etter mitt syn kunne redusere denne risikoen.

1.3 Forholdet mellom oppreisning og straff

1.3.1 Straffens begrunnelse

Straff ble definert av Andenæs i 1976 som «et onde som staten tilføyer en lovovertreder på grunn av lovovertrædelsen, i den hensikt at han skal føle det som et onde».¹⁶ Høyesterett har gitt tilslutningen til uttalelsen i Rt. 1977 s. 1207.¹⁷

Tidligere hadde teorien to svar på spørsmålet om hvorfor vi straffer; gjengjeldelse og prevensjon.

Gjengjeldelsehensynet kan anses som en form for reparasjon av den straffverdige handlingen, slik som alminnelig erstatning for økonomisk tap. Gjerningspersonen blir ilagt straff fordi han tidligere har gjort en handling som er forkastelig, og denne handlingen skal samfunnet gjengjelde gjerningspersonen slik at han kan gjøre det godt igjen for fornærmede selv eller for de etterlatte.¹⁸

Selv om vi i dagens samfunn gjerne sier at gjerningspersonen «gjør opp for seg» gjennom fengselsstraff, er gjengjeldelse- eller reparasjonshensynet blitt en foreldet måte å begrunne straff på. Gjengjeldelse er ikke den primære begrunnelsen for hvorfor vi straffer i moderne nordisk strafferett.¹⁹ Synspunktet nå er at det ikke er mulig å reparere følgene av et drap eller en voldtekt med strafferettslige reaksjoner. Skaden har allerede skjedd, og er uopprettelig. Straffen har imidlertid et ideelt formål: Straff kan dempe følelsen av urett og aggresjon hos den skadelidte og i allmennheten.

Hovedsiktemålet med straff i Norge i dag er å forebygge fremtidige lovbrudd, også kalt straffens preventive hensyn. Det er vanlig å dele inn strafferettens preventive hensyn i allmennpreventive- og individualpreventive hensyn.

Med de allmennpreventive hensyn siktes det til straffens avskrekkende virkning for borgerne generelt. Strafferettslige reaksjoner skal understreke det moralsk forkastelige ved lovbruddet.

¹⁵ Avsnitt 28

¹⁶ Andenæs, *Statsforfatningen i Norge*, s. 352

¹⁷ Side 1207

¹⁸ Hauge, *Straffens begrunnelser*, s. 17

¹⁹ Hauge, *Straffens begrunnelser*, s. 19

Individualpreventive hensyn handler om å holde hver enkelt straffedømt borte fra å begå nye straffbare handlinger: For det første vil det å ilegge gjerningspersonen frihetsberøvelse eller behandling avskjerme vedkommende fra samfunnet, slik at det blir vanskeligere å begå nye lovbrudd. Videre skal straffen virke ubehagelig, slik at gjerningspersonen blir avskrekket fra å begå nye straffbare handlinger. Gjerningspersonen skal tvinges til å forstå at det han har gjort er feil, slik at han ikke gjør samme feilen på nytt. Straffen fokuserer altså på gjerningspersonen, og ikke offeret som ved erstatning.

Allmenn- og individualpreventive hensyn har hatt ulik vekt til ulik tid. Det har imidlertid alltid vært en forutsetning at det skal være proporsjonalitet mellom handlingen som er utført og straffen gjerningspersonen blir ilagt. Dette har blant annet kommet til uttrykk ved at strafferammene er gradert etter hvordan samfunnet ser på straffverdigheten av handlingene – hvor grov er handlingen som er utført.²⁰

1.3.2 Oppreisningens begrunnelse

Det pønale aspektet var tradisjonelt den sentrale begrunnelsen bak oppreisningsregelen i norsk rett.²¹ Da straffeloven av 1902 ble vedtatt skulle oppreisning, i likhet med straff etter straffeloven, være en sanksjon mot en uønsket handling. Strafferett og oppreisning hadde en klar sammenheng, da oppreisning bare ble tilkjent der gjerningspersonen ble straffedømt.²²

I 1912 ble vilkåret om at handlingen måtte være straffbar for at oppreisning skulle tilkjennes opphevet. Den strafferettslige delen av rettssystemet skulle kunne ivareta behovet for sanksjoner i samfunnet, og oppreisningen skulle i større grad virke preventivt.²³

I Rt. 1999 s. 1363 trakk Høyesterett fram kompensasjonshensynet for første gang. Det ble uttalt at «[s]elv om krav på oppreisning også har et preventivt formål, skal oppreisningskravet først og fremst kompensere for den krenkelse som er blitt påført».²⁴ Oppreisningens funksjon som kompensasjon for offeret skiller seg fra tradisjonell erstatning for økonomisk tap, der reparasjonshensynet er det sentrale.

I tillegg til oppreisningens funksjon av å være en form for straff og en kompensasjon for et ikke-økonomisk tap, har Høyesterett trukket fram oppreisningens ideelle funksjon. I Rt. 2010 s. 1203 ble det uttalt at «[o]ppreisningen etter § 3-5 har en sammensatt funksjon: Den skal virke som en «straff» og samtidig gi skadelidte en oppreisning for den krenkelse vedkommende har vært utsatt for. Oppreisningen har også en ideell funksjon ved at den uttrykker samfunnets misbilligelse av handlingen. Den skal kompensere for psykiske og fysiske lidelser (...)».²⁵

Året etter, i Rt. 2011 s. 769, fremhevet imidlertid Høyesterett at det er kompensasjonshensynet som er den sentrale begrunnelsen bak oppreisningsregelen: Retten uttalte at «[o]ppreisningsansvaret har tradisjonelt vært pønalt motivert. Det har fremdeles en ideell funksjon, som uttrykk for sterk

²⁰ Strandbakken og Matningsdal, *Straffenivå og straffeteorier i norsk strafferett anno 2001*, s. 2

²¹ Nygaard, *Skade og ansvar*, 6. utgave, s. 165

²² Dahl, *Erstatning og oppreisning for legemsskade*, side 102 flg. og Andersen: *Skadeforvoldelse og erstatning*, side 442 flg. Se Lødrup, *Oppreisning – et praktisk rettsinstitutt*, s. 218.

²³ Lødrup, *Oppreisning – et praktisk rettsinstitutt*, s. 218

²⁴ Side 1378

²⁵ Avsnitt 38.

*samfunnsmessig misbilligelse av handlingen. I nyere rettspraksis fremheves imidlertid først og fremst oppreisningserstatningens betydning som kompensasjon til offeret».*²⁶

Oppsummeringen er gitt tilslutning i senere rettspraksis, se blant annet Rt. 2012 s. 1576, som gjaldt utmåling av oppreisning etter legemsbeskadigelse, hvor Høyesterett uttalte «[a]t hovedhensynet bak oppreisningsansvaret har vært dreid mot kompensasjon til fornærmede, er i samsvar med den senere tids økte oppmerksomhet mot ofrene for straffbare handlinger. (...) [Dette er] en av grunnene til at oppreisningsnivået er justert noe oppover de seneste årene».²⁷ Se lignende uttalelser om kompensasjon som oppreisningens hovedformål blant annet i Rt. 2012 s. 1773²⁸ og Rt. 2014 s. 392.²⁹

I nyere tid har altså tanken om at oppreisningen først og fremst skal kompensere for den krenkelse fornærmede er påført kommet i forgrunnen.³⁰ Oppreisning skal som utgangspunkt ikke være en sanksjon mot gjerningspersonen. At det blir tilkjent en høy oppreisningssum kan dermed ikke føre til en reduksjon av straff for gjerningspersonen, da oppreisnings- og strafferettsinstituttet skal ivareta ulike hensyn. Høyesterett uttalte i Rt. 2009 s. 140 at «[i] den grad det skjer en koordinering, går den ut på at straffenivået styrer erstatningsutmålingen slik at disse rettsvirkningene hver for seg avspeiler de aktuelle krenkelsene».³¹

Uttalelsene viser at oppreisningsinstituttet skal «stå på egne ben», og ivareta andre funksjoner enn straff etter straffeloven.

Siden Høyesterett har uttalt at «[den] strafferettslige utviklingen må etter mitt syn også avspeile seg i oppreisningsnivået»,³² vil det være interessant å se på straffenivåets påvirkning på oppreisningsnivået, da instituttene i utgangspunktet har ulike funksjoner. Det kan være vanskelig å vite etter hvilke kriterier oppreisningen skal utmåles. Antagelser om alvorligheten av handlingen kan være et startpunkt, og straffereglene sier noe om lovgivers syn på dette. – Av den grunn kan det kanskje virke fornuftig å se hen til regler som egentlig ivaretar andre hensyn.

1.4 Oversikt over videre fremstilling

I punkt 2 nedenfor vil jeg gi en kort generell redegjørelse for reglene om utmåling av oppreisningserstatning.

I punkt 3 og 4 vil jeg gjennomgå saksområder hvor Høyesterett har utviklet en norm for å fastlegge oppreisningserstatningen, og saksområder hvor slik normering ikke er utviklet av Høyesterett. Ettersom de normerte oppreisningsbeløpene også kan gi veiledning utenfor sine direkte virkeområder, behandler jeg typetilfellet der oppreisningsbeløpet er normert først.

Jeg vil gjennomgå rettspraksis før og etter straffeskjerpelsene for å undersøke hvilken betydning straffenivået har for utmåling av oppreisningen. I egne underpunkter vil jeg særlig se på hvilken betydning valg av våpen har for oppreisnings- og straffenivået, og om de samme momentene trekkes frem for å begrunne henholdsvis straff og oppreisning.

Punkt 5 inneholder en kort oppsummering og mine avsluttende refleksjoner.

²⁶ Avsnitt 21

²⁷ Avsnitt 14

²⁸ Avsnitt 23: «Videre fremgår det av en del nyere høyesterettspraksis at det sentrale formålet bak oppreisningserstatningen i dag er kompensasjon til offeret»

²⁹ Avsnitt 24

³⁰ Rt. 2011 s. 769 avsnitt 21

³¹ Avsnitt 39

³² Rt. 2011 s. 743 avsnitt 18

2 Generelt om størrelsen på oppreisningen

2.1 Innledning

Lovgiver har gitt retten spillerom til å ilegge en oppreisningserstatning den «*finner rimelig*», jf. skl. § 3-5. Ordlyden gir anvisning på å foreta utmåling basert på skjønn.

Verken lovtekst eller forarbeider gir noen konkrete føringer for hvilket nivå oppreisningserstatningen skal ligge på. Forarbeidene gir imidlertid en redegjørelse for hvilke momenter som er sentrale i vurderingen av erstatningens størrelse. I forarbeidene blir det uttalt at «*[o]ppreisning utmåles skjønnsmessig til en slik engangssum som retten finner rimelig. Rimelighetsvurderingen skal skje ut fra både objektive og subjektive kriterier, det vil si både ut fra hva krenkelsen normalt vil medføre av tort og smerte, og hvordan den fornærmede har opplevd krenkelsen i det konkrete tilfelle. Andre momenter ved utmålingen kan være skadevolderens skyld, den skadelidtes medvirkning og skadevolders økonomi*».³³

Høyesterettspraksis har videreutviklet de overnevnte retningslinjene. I Rt. 2010 s. 1203 uttalte Høyesterett at «*[o]ppreisningserstatningen fastsettes etter en skjønnsmessig helhetsvurdering, der det skal legges vekt på handlingens objektive grovhet, fornærmedes subjektive opplevelse av krenkelsen samt arten og omfanget av de påførte skadevirkninger*».³⁴ Høyesterett har altså oppstilt fire kriterier ved utmålingen av oppreisningserstatningen. Oppreisningens størrelse beror på domstolens rimelighetsvurdering av disse momentene, og det skal foretas en konkret vurdering fra sak til sak.

I noen typetilfeller har Høyesterett utviklet normer for hvilket oppreisningsnivå retten skal legge seg på. Normene er utviklet for at retten skal foreta en konsekvent praktisering av oppreisningsspørsmålet. Her skal retten bare unntaksvis utøve skjønn – i «*særlige tilfeller*» (se punkt 2.4).

For de andre typetilfellene må retten fastsette et oppreisningsbeløp etter en skjønnsmessig helhetsvurdering.³⁵ Som jeg skal komme tilbake til under punkt 4.1, vil imidlertid de overnevnte normene ha en viss betydning ved utmålingen av oppreisningen også i disse typetilfellene.

2.2 Betydningen av handlingens objektive grovhet og konsekvenser for skadelidte

I typetilfellene der oppreisningsnivået ikke er standardisert, er det ikke godt å vite hva det skal legges avgjørende vekt på i helhetsvurderingen av oppreisningens størrelse, og hvilket oppreisningsbeløp en skal utmåle. Momentene oppstilt i praksis gir ikke uten videre veiledning om retten skal tilkjenne fornærmede for eksempel 50.000 eller 150.000 kroner i oppreisning etter drapsforsøk eller kroppsskader.

I Rt. 2012 s. 1576, som gjaldt grov kroppsskade, la retten vekt på at i vurderingen av oppreisningens størrelse bør det tas utgangspunkt i en «*objektivisert vurdering av handlingens grovhet og de følger den i alminnelighet vil ha, både i form av fysiske skader og psykiske ettervirkninger. Hvilke konkrete følger voldsanvendelsen har fått for fornærmede i det enkelte tilfellet, kan være noe tilfeldig og bør derfor ikke være avgjørende for utmålingen, selv om de ikke er uten betydning*».³⁶

³³ Ot.prp.nr.20 (1991-1992) pkt. 6.2.1

³⁴ Avsnitt 39

³⁵ Rt. 2010 s. 1203

³⁶ Avsnitt 17

I denne saken la Høyesterett seg altså på en linje der handlingens objektive grovhet skal være det sentrale utgangspunktet i helhetsvurderingen av oppreisningens størrelse. Høyesterett mente de konkrete følgene for fornærmede ikke burde være avgjørende.

Én måned senere, i Rt. 2012 s. 1773 trakk Høyesterett imidlertid fram at *ettersom kompensasjonshensynet – betoningen av virkningene for offeret - er tillagt større vekt, må det medføre at konsekvensene for de skadelidte får en mer sentral plass i vurderingen, mens handlingens objektive grovhet vil telle noe mindre*.³⁷ Dommen gjaldt forsøk på overlagt drap, men uttalelsene fra Høyesterett framstår som generelle og kommer før Høyesterett vurderer den konkrete saken.

Det kan dermed se ut til at det ikke er helt avklart hva det skal legges avgjørende vekt på i helhetsvurderingen av oppreisningens størrelse; handlingens objektive grovhet eller konsekvensene for de skadelidte.

Å legge avgjørende vekt på handlingens objektive grovhet ved utmålingen har en parallell til straffutmålingen. Er en strafferettslig handling objektivt sett grovt utført, vil det medføre strengere straffer. For eksempel kan kroppsskade etter strl. § 273 straffes med fengsel inntil 6 år, mens grov kroppsskade etter strl. § 274 straffes med fengsel inntil 10 år.

Konsekvenser for fornærmede er også et moment ved straffutmålingen. Ved avgjørelsen av om en voldtekt er grov etter strl. § 293 skal det blant annet legges vekt på om voldtekten er *«begått på en særlig smertefull eller særlig krenkende måte»*.³⁸ Ved grove utførte handlinger kan fornærmede få større fysiske og/eller psykiske plager – forhold som oppreisningen skal kompensere for.³⁹

Handlingens objektive grovhet og konsekvenser for skadelidte er altså synspunkter som går igjen både ved utmåling av oppreisning og ved straffutmåling. Momentene er sentrale for å avgjøre henholdsvis hvor stor oppreisning som skal tilkjennes og hvor stor straff som skal ilegges.

I en domsavsigelse blir straffespørsmålet som regel mer omgående behandlet enn oppreisningskravet. Når begge institutt foretar noen av de samme avveiningene, vil det kanskje være naturlig at retten ser hen til straffenivået, der handlingens objektive grovhet og konsekvenser for fornærmede er hensyntatt, når de skal utmåle oppreisning.

2.3 Betydningen av økt kunnskap om skadevirkninger

I løpet av de senere årene har det kommet økt kunnskap om hvilke skadevirkninger noen voldshandlinger, for eksempel voldtekt og forsøk på drap, fører med seg.

I Proposisjon 97 L (2009-2010) ble det økte straffenivået for voldtekt og andre seksuallovbrudd blant annet begrunnet med at *«[s]traffnivået må reflektere at voldtekt er en av de mest alvorlige forbrytelsene mot en persons fysiske, psykiske og seksuelle integritet, og vil som oftest ha dyptgripende skadevirkninger og medføre reduksjon i livskvalitet for den som rammes»*.⁴⁰

Den økte kunnskapen om skadevirkninger skal også tas i betraktning når retten utmåler oppreisning: I Rt. 2011 s. 247, som gjaldt utmåling av oppreisning etter seksuelle overgrep mot barn, uttalte Høyesterett at:

³⁷ Avsnitt 23

³⁸ Strl. § 293 bokstav b). Se også bokstav c)

³⁹ Se Ot.prp.nr.20 (1991-1992) pkt. 6.2 som henvisning til hvilke følger oppreisningen skal kompensere for

⁴⁰ Prop.97 L (2009-2010) punkt 5.1.2.1

«[p]å samme måte som for utmåling av straff vil imidlertid nivået for oppreisning kunne være gjenstand for utvikling, ikke minst som følge av økende kunnskap om skadevirkninger. (...) straffene [er gradvis] blitt skjerpet de siste årene. I (...) Rt-2009-1412 fremholdes (...) at dette blant annet skyldes «økende kunnskap om de langvarige skadevirkninger (...)». Denne erkjennelsen må også reflekteres i utmåling av oppreisning».⁴¹

Økt kunnskap om skadevirkninger hos fornærmede har altså resultert i økte straffer. Når dette også skal hensynstas ved utmålingen av oppreisningens størrelse, kan det være naturlig at retten ser hen til straffenivået for å se hvordan den økte kunnskapen har gitt seg utslag der.

2.4 Nærmere om normering av oppreisningen for visse typer overgrep

Som nevnt innledningsvis har Høyesterett normert eller standardisert oppreisningssummen for visse typer overgrep. Her kommer rimelighetsvurderingen, som er forutsatt i lovens ordlyd og forarbeider og videreutviklet i praksis, mer i bakgrunnen. Høyesterett har normert oppreisningssummen for voldtektsofre ved forsettlig- og uaktsom voldtekt, og for etterlatte etter forsettlig- og uaktsomt drap.⁴²

Spørsmålet om normering av oppreisningsbeløpet kom for første gang i fokus i Rt. 1988 s. 532, som gjaldt voldtekt til samleie. Her trakk Høyesterett fram det særegne med normeringen; at oppreisningsspørsmålet som regel behandles sammen med straffekravet som et moment for normering av beløpets størrelse.⁴³ Høyesterett kom med generelle uttalelser om oppreisningsnivået i voldtektssaker. Det ble uttalt at:

«Det sentrale i straffesaken vil være behandlingen og pådømmelsen av selve straffekravet, og det vil som oftest neppe være praktisk mulig å gjennomføre en fullstendig bevisføring omkring de forhold som vil kunne ha betydning for utmålingen av oppreisning til den fornærmede. (...) [D]et vil være meget å vinne ved en normering av de oppreisningsbeløp som skal tilkjennes fornærmede i voldtektssaker - og for så vidt også ved andre former for krenkelser nevnt i skadeserstatningsloven § 3-3. De mange lagmannsrettsavgjørelser som er fremlagt for Høyesterett og Erstatningsnemndas praksis viser at det er et praktisk behov for dette.»

Høyesterett anså det som en klar fordel for fornærmede at spørsmålet kunne avgjøres i straffesaken etter en noenlunde enkel behandling. En normering av oppreisningsbeløpet ville være en praktisk fremgangsmåte, som også ville innebære at fornærmede slapp risikoen for kostnader og for påkjenninger utover de som allerede lå i behandlingen av straffesaken.⁴⁴ På bakgrunn av Høyesterettspraksis har normeringen av oppreisningsbeløp fått en sentral plass i erstatningsretten.

Både i 1988 og i senere praksis er det lagt til grunn at det normerte oppreisningsbeløpet kan fravikes dersom det foreligger «særlige grunner»⁴⁵ eller «særlige forhold».⁴⁶ I Rt. 1988 s. 532 uttalte Høyesterett at «det normalbeløp som stipuleres skal være veiledende; det vil selvsagt måtte være adgang til for den domstol som skal pådømme kravet å fastsette både et høyere og et lavere beløp når særlige forhold måtte tilsi dette. Men jeg forutsetter, om hensikten med en normering skal oppnåes, at det skal noe til for at dette skal skje».⁴⁷

⁴¹ Avsnitt 45 med videre henvisninger

⁴² Lødrup, *Oppreisning – et praktisk rettsintitutt*, punkt 9.2.2 – 9.2.4

⁴³ Lødrup, *Oppreisning – et praktisk rettsintitutt*, s. 223– 224

⁴⁴ Rt. 2011 s. 743 avsnitt 16. Høyesterett la seg på samme linje bl.a. i Rt. 2010 s. 1293 avsnitt 40

⁴⁵ Rt. 2004 s. 1324 avsnitt 37

⁴⁶ Rt. 2001 s. 274 s. 279, Rt. 2006 s. 61 avsnitt 16.

⁴⁷ Side 538

Ved vurderingen av om det foreligger «*særlige grunner*» til å fravike den nye normen ser Høyesterett blant annet hen de nevnte fire skjønsmessige utmålingsmomentene utviklet i praksis; handlingens objektive grovhet, fornærmedes subjektive opplevelse av krenkelsen samt arten og omfanget av de påførte skadevirkninger. Videre vil fornærmedes alder være et sentralt moment. Høyesterett uttalte i Rt. 2011 s. 743 at retten «*vil anta at det nokså gjennomgående er riktig med en forhøyet oppreisningserstatning der offeret er mindreårig - under 18 år: Selve voldtektshandlingen vil være særlig skremmende for barn, og skadepotensialet er enda større enn for voksne*».⁴⁸

At Høyesterett forutsetter en adgang til å fravike det normerte oppreisningsbeløpet, er en form for sikkerhetsventil for retten der de finner at det normerte beløpet ikke passer i den enkelte sak. Muligheten til å fravike det normerte oppreisningsbeløpet dersom det foreligger «*særlige grunner*» er i tråd med formålet bak skl. § 3-5, der utgangspunktet skal være en individuell skjønsmessig vurdering av hva som er et rimelig oppreisningsbeløp i den enkelte sak.

3 Saksområder der Høyesterett har normert oppreisningsnivået

3.1 Innledning

Høyesterett har altså normert oppreisningssummen i flere typetilfeller, men jeg vil bare gjennomgå oppreisningsnivået ved forsettlig voldtekt til samleie. Typetilfellet er særlig interessant fordi Høyesterett eksplisitt nevner straffeskjerpelsene i straffeloven som begrunnelse oppreisningsnivået.⁴⁹ Jeg kommer ikke til å behandle voldtekt til seksuell omgang fordi det vil sprengte rammene for oppgaven.

Første gang Høyesterett normerte oppreisningssummen i voldtektssaker var i Rt. 1988 s. 532. Her stipulerte Høyesterett et veiledende normalbeløp på 30.000 kroner blant annet med utgangspunkt i praksis fra lagmannsrettene.⁵⁰

I Rt. 2002 s. 1288, 14 år etter normeringen i voldtektssaker ble satt til 30.000 kroner, uttalte Høyesterett at «*ein følgje av den strengare vurderinga av det straffverdige i handlingane at også nivået for oppreisning må aukast*».⁵¹ Høyesterett tilkjente fornærmede 50.000 kroner i oppreisning, og ga et varsel om at det var behov for en revisjon av det normerte oppreisningsbeløpet i voldtektssaker.

Høyesterett fulgte opp dette i Rt. 2003 s. 1580. Den generelle normen for oppreisningsbeløp til voldtekts ofre ble økt til 100.000 kroner – over en firedobling av normerte summen fastsatt 15 år tidligere.

Firedoblingen av den normerte oppreisningssummen var både begrunnet med den reduserte kroneverdien,⁵² og at justiskomiteen en rekke ganger hadde gitt uttrykk for at oppreisningen til voldsofre burde høynes.⁵³ Et ønske om forhøyelse av oppreisningen kom særlig som følge av lovendringen av 11. august 2000 nr. 76 som innebar en skjerpning av straffenivået for voldtekt.⁵⁴ Lovendringene var omfattende,⁵⁵ og var en konsekvens av at det var kommet «*økt kunnskap om og*

⁴⁸ Avsnitt 22

⁴⁹ Rt. 2011 s. 754 avsnitt 18

⁵⁰ Rt. 2011 s. 743 avsnitt 17

⁵¹ Side 1293

⁵² Avsnitt 29

⁵³ Avsnitt 37. Se Innst.O.nr.54 (1991-1992) side 9, Innst.O.nr.92 (1999-2000) side 13 og Innst.O.nr.46 (2000-2001) side 6

⁵⁴ Dahlberg, *Standardisert oppreisningserstatning ved voldtekt*, side 110

⁵⁵ Ot.prp.nr.28 (1999-2000) bl.a. side 38

*innsikt i de skadevirkningene en voldtekt ofte vil ha for offeret, ikke minst når det gjelder virkningene på noe lengre sikt».*⁵⁶

Åtte år etter normen for oppreisning ved voldtekt ble økt til 100.000 kroner, økte Høyesterett igjen den veiledende normen ved forsettlig voldtekt. Normen ble satt til 150.000 kroner i Rt. 2011 s. 743. Saken gjaldt voldtekt til samleie. Økningen ble i likhet med i 2003 begrunnet med fallet i pengeverdien siden den tidligere normeringen fant sted. Videre begrunnet Høyesterett økningen med at det har kommet ny kunnskap om skadevirkningene etter voldtekt *også etter 2003*, og at synet på straffverdigheten har vært i forandring.⁵⁷

Voldtekten i Rt. 2011 s. 743 skjedde *etter* vedtakelsen av straffeloven 2005, men *før* de straffeskjerpene endringene i straffeloven 1902 trådte i kraft. Høyesterett pekte på at det var *«lagt til grunn at det skal skje en gradvis skjerpning av straffen i denne mellomperioden»*.⁵⁸

Videre uttalte Høyesterett at *«[v]ed endringen av straffeloven (...) fant det sted en markert skjerpelse. Denne strafferettslige utviklingen må etter mitt syn også avspeile seg i oppreisningsnivået»*.⁵⁹

Den markante økningen av det normerte oppreisningsbeløpet ved voldtekt var både i 2003⁶⁰ og i 2011⁶¹ begrunnet med økt straffenivå for voldtekt i straffeloven.

I det følgende vil jeg prøve å identifisere synspunkter og avveininger som går igjen i praksis når retten utmåler oppreisning. Ved å foreta et skille mellom rettspraksis før og etter straffeskjerpelsene fant sted, vil jeg kunne se hvilken betydning det har for oppreisningsnivået at straffenivået nylig er høynet. Videre vil jeg kunne se om det er forskjell på hva retten legger vekt på ved utmålingen.

3.2 Praksis før straffeskjerpelsene i 2010 ble innført

Minstestrafen for voldtekt etter strl. 1902 § 192 (1) a) var 2 år før straffeskjerpelsene ble innført. Proposisjon 97 L (2009-2010) viste til at normalstraffenivået, der retten ikke fant spesielle skjerpene eller formildende omstendigheter, var fengsel i rundt 2 år og 8-9 måneder. Straffenivået lå i nedre sjikt av strafferammene.⁶²

I LG-2008-172129 ble tiltalte dømt til fengsel i 2 år og 6 måneder for å gjennomføre analt samleie med fornærmede uten at hun hadde mulighet til å motsette seg handlingen. Oppreisningen ble satt til det da normerte beløpet på 100.000 kroner.

Fornærmede fikk også 100.000 kroner i oppreisning i LH-2009-117315. Tiltalte ble dømt til fengsel i 2 år og 8 måneder for voldtekt i form av analt samleie og finger i skjeden av en pike på 14 år og 11 måneder. Bistandsadvokaten til jenta mente oppreisningsbeløpet burde settes høyere på grunn av jentas lave alder, men lagmannsretten mente det ikke forelå *«særlige grunner»* til å fravike det normerte beløpet.

⁵⁶ Avsnitt 36

⁵⁷ Rt. 2011 s. 743 avsnitt 18. Se Rt. 2009 s. 140 avsnitt 27 *«Har nivået blitt skjerpet i den tiden som har gått siden gjerningstidspunktet, må domfelte finne seg i å bli bedømt etter denne strengere målestokk»*

⁵⁸ Avsnitt 12

⁵⁹ Avsnitt 18

⁶⁰ Rt. 2003 s. 1580

⁶¹ Rt. 2011 s. 743

⁶² Proposisjon 97 L (2009-2010) punkt 5.1.1 og 5.1.2.1

Se også blant annet LB-2004-92693,⁶³ LB-2005-78464,⁶⁴ LA-2006-164464,⁶⁵ LG-2007-112881,⁶⁶ LG-2008-1161,⁶⁷ LB-2008-120699,⁶⁸ og LH-2009-118496,⁶⁹ der tiltalte ble dømt til en fengselsstraff på fra to og et halvt til tre år, og fornærmede i alle sakene ble tilkjent 100.000 kroner i oppreisning.

Det er altså en klar tendens i underrettspraksis, før straffeskjerpelsene ble innført, for at det normerte beløpet ukritisk ble lagt til grunn både ved «vanlig» voldtekt, der det ikke forelå spesielle skjerpene eller formildende omstendigheter, og i mer alvorlige saker. I flere av dommene jeg har sett på har fornærmede vært ung, eller fått alvorlige psykiske ettervirkninger som følge av overgrepet, noe som tilsynelatende verken var et straffeskjerpene moment eller et moment for å øke oppreisningen.

Når straffverdigheten av handlingene økte, og tiltalte ble idømt strengere straff, ser det ut til at lagmannsretten fremdeles la det normerte oppreisningsbeløpet på 100.000 kroner til grunn:

I Rt. 2008 s. 50 ble tiltalte dømt til fengsel i 4 år og 6 måneder for å ha utøvd vold og voldtatt kjæresten sin. Straffen var betydelig høyere enn normalstraffenivået for voldtekt, men oppreisningen ble likevel satt til 100.000 kroner. Fornærmede fikk alvorlige psykiske reaksjoner etter overgrepet i form av posttraumatisk stresslidelse, angst og depressive symptomer. Høyesterett uttalte at «[m]an må godta at normen blir brukt også ved voldtekter som skiller seg noe ut - som alvorligere eller noe mindre alvorlige».⁷⁰ Ettervirkningene understreket alvorlet i forbrytelsen, men «heller ikke ettervirkningene kan etter min mening begrunne at normen skal fravikes (...)».⁷¹

I LG-2008-145820 ble en mann dømt til fengsel i 3 år og 8 måneder for vold og voldtekt mot samboer. Straffen var rundt ett år mer enn normalstraffenivået. Oppreisningen for voldtekten konsumerte oppreisningen fornærmede skulle fått for voldshandlingen, og hun fikk tilkjent 100.000 kroner. Lagmannsretten uttalte at «det skal mye til for å fravike dette beløpet». Se også LG-2008-109644⁷² der retten tilkjente fornærmede 100.000 kroner i oppreisning, til tross for at gjerningspersonen ble idømt straff over normalstraffenivået.

Det er bare i helt ekstraordinære tilfeller jeg finner at lagmannsretten tilkjente fornærmede høyere oppreisning enn det normerte oppreisningsbeløpet.

Fornærmede ble tilkjent 130.000 kroner i oppreisning etter voldtekt til fullbyrdet samleie uten bruk av kondom i LF-2007-1418. Tiltalte var HIV-smittet, og ble dømt til fengsel i 4 år og 2 måneder – en strengere straff enn normalstraffenivået på 2 år og 8-9 måneder. Lagmannsretten uttalte at «etter en samlet vurdering av alle forhold i saken, herunder voldtektens grovhet, de psykiske skadevirkningene og eksponeringen for HIV-smitte, at oppreisningsbeløpet bør settes til 130.000 kroner».

⁶³ Tiltalte dømt til fengsel i 2 år og 6 måneder. Fornærmede fikk 100.000 kroner i oppreisning.

⁶⁴ Tiltalte dømt til fengsel i 3 år. Fornærmede fikk 100.000 kroner i oppreisning.

⁶⁵ Tiltalte dømt til fengsel i 2 år og 10 måneder. Fornærmede tilkjent 100.000 kroner i oppreisning. Lagmannsretten uttalte som en generell føring på oppreisningsnivået at «[d]et er ved fastsettelsen av nivået tatt hensyn til at saken gjelder et grovt overgrep som er egnet til å medføre alvorlige skadevirkninger for fornærmede». Det skal dermed en del til for å fravike det normerte beløpet.

⁶⁶ Tiltalte dømt til fengsel i 2 år og 6 måneder for voldtekt av en jente på 14 år. Oppreisningen satt til 100.000 kroner, til tross for ung alder og omfattende psykiske ettervirkninger.

⁶⁷ Fengsel i 3 år for tre voldtekter. Retten uttalte at «overgrepene har hatt betydelige konsekvenser for dem - både sosialt og i forhold til skole», og tilkjente 100.000 kroner i oppreisning.

⁶⁸ Fengsel i 2 år og 5 måneder for voldtekt av en 17 ½ år gammel jente. Oppreisningen ble satt til 100.000 kroner. Lagmannsretten uttalte at «det skal særlige grunner til for å fravike normen - oppover eller nedover».

⁶⁹ Fengsel i 2 år og 6 måneder for overfallsvoldtekt. Oppreisningen satt til 100.000 kroner.

⁷⁰ Avsnitt 25

⁷¹ Avsnitt 29

⁷² Fengsel i 4 år og 2 måneder for overfallsvoldtekt i beruset tilstand. Oppreisningen satt til 100.000 kroner

Se også LB 2004-75159 der tiltalte var HIV-positiv,⁷³ samt Rt. 2008 s. 65⁷⁴ og LB-2009-56876 der fornærmede ble utsatt for gruppevoldtekt.⁷⁵

I LB-2009-28689 ble tiltale dømt til fengsel i 2 år og 8 måneder for voldtekt av en moderat psykisk utviklingshemmet kvinne. Ved straffutmålingen uttalte lagmannsretten at det var *«skjerpende at samleiet var analt og at det var svært smertefullt for fornærmede»*. Straffen lå likevel rundt normalstraffenivået for voldtekt. Oppreisningen ble rettskraftig avgjort i tingretten og satt til 150.000 kroner. Tingretten hadde ingen omgående drøftelse av det sivile kravet, og uttalte bare at *«[r]etten er enig med bistandsadvokaten i at en passende oppreisning kan settes til kr 150 000 hensett til senere års rettspraksis»*.⁷⁶

Sistnevnte dom skiller seg fra de andre underrettsdommene. Her kan det se ut som om en forhøyet oppreisningssum var ment å skulle kompensere for at voldtekten var særlig smertefull. – Gjerningspersonen ble ikke idømt strengere straff enn normalstraffenivået, til forskjell fra for eksempel LF-2007-1418, der skjerpende omstendigheter i saken både ga seg utslag i oppreisnings- og straffenivået.

Før straffeskjerpelsene ble innført i 2010 er det altså en tendens til at lagmannsretten som regel la seg på normalstraffenivået for voldtekt – rundt 2 år og 8-9 måneder, og at retten nærmest ukritisk tilkjente fornærmede 100.000 kroner i oppreisning.

Det ser ut til at straffverdigheten av handlingene ikke hadde så stor betydning ved utmålingen av oppreisningserstatningen. Selv om lagmannsretten i et par tilfeller idømte gjerningspersonene strengere fengselsstraffer, ser det ut til at oppreisningsnormen fremdeles ble lagt til grunn. Det kan ha sammenheng med at Høyesterett, ved fastsettelsen av den nye normen på 100.000 kroner, uttalte at man må ha for øye at *«den vesentlige reaksjonen mot overgriperen skal være en streng fengselsstraff, og at penger aldri vil kunne veie opp for det overgrepet voldtektsofferet har vært utsatt for»*.⁷⁷

Praksis gir altså inntrykk av at handlingens alvorlighetsgrad speilet seg i straffenivået, men ikke smittet over på oppreisningsnivået. Høyesterett begrunnet dette i Rt. 2008 s. 50 med at terskelen for å fravike det normerte beløpet fastsatt i Høyesterett var høy. At fornærmede var et barn så ikke ut til å påvirke retten til en gang å vurdere å tilkjenne et høyere beløp. Heller ikke der fornærmede fikk mer alvorlige fysiske og psykiske ettervirkninger enn normaltillfellene, ser retten ut til å rokke på utgangspunktet – selv om det nettopp er ettervirkningene oppreisningen skal kompensere for.

Det er bare i helt ekstraordinære tilfeller jeg finner at lagmannsretten valgte å fravike det normerte beløpet på 100.000 kroner – i situasjoner der det forelå HIV-smittefare for fornærmede, ved gruppevoldtekt, eller der fornærmede var psykisk utviklingshemmet.

Det kan se ut til at rettens ønske om enkle og praktiserbare regler som fremmet forutberegnelighet i rettsanvendelsen, trumfet en mer inngående vurdering fra sak til sak. Retten valgte sjeldent å fravike det standardiserte oppreisningsnivået med den begrunnelse at det forelå *«særlige grunner»*. De

⁷³ En tidligere straffet HIV-positiv mann dømt til fengsel i 4 år og 6 måneder for voldtekt. Fornærmede fikk 130.000 kroner i oppreisning. Lagmannsretten uttalte at *«de særlige belastninger som var en følge av at tiltalte er HIV-positiv gir grunn til å fastsette en høyere oppreisning enn normbeløpet for voldtekt»*.

⁷⁴ Saken gjaldt utmåling av oppreisningserstatning ved gruppevoldtekt. Erstatningsansvaret på 200.000 kroner skulle ilegges solidarisk for de fem tiltalte, jf. skl. § 5-3 nr. 1.

⁷⁵ Hovedtiltalte dømt til fengsel i 5 år for å ha gruppevoldtatt fornærmede. Oppreisningen og erstatningen ble samlet satt til 163.250 kroner.

⁷⁶ TOSLO-2008-174978

⁷⁷ Rt. 2003 s. 1580 Avsnitt 30

fornærmede ble som hovedregel behandlet likt, selv om det gikk på bekostning av en skjønnsmessig vurdering der de ble påført mer alvorlige fysiske og psykiske skader enn normaltypetilfellene.

En av begrunnelsene for at Høyesterett i det hele tatt valgte å standardisere oppreisningen var at voldtekts ofre blir påført psykiske og eventuelt fysiske skader som ble ansett for «umålelige». Ved slike «umålelige» skader vil det være vanskelig å skille tilfellene fra hverandre, noe som kan begrunne at retten nærmest ukritisk tilkjente fornærmede det standardiserte oppreisningsbeløpet.

3.3 Praksis etter straffeskjerpelsene i 2010 ble innført.

Som nevnt innledningsvis innebar lovendringene i 2010 at minstestrafen for voldtekt ble økt fra to til tre år dersom den seksuelle omgangen var samleie, jf. strl. § 292.⁷⁸ Normalstraffenivået, det straffenivået retten skal legge seg på i saker hvor det ikke foreligger spesielle skjerpene eller formildende omstendigheter, ble økt fra to år og 8-9 måneder til fire år.⁷⁹

Oppreisningen for voldtekts ofre ble standardisert til 150.000 kroner i Rt. 2011 s. 743 (se punkt 3.1). Riktignok forelå det «*særlige grunner*» til å fravike normen, slik at fornærmede ble tilkjent 175.000 kroner i oppreisning, men dommen ga likevel føringer på oppreisningsnivået ved en «ordinær» voldtekt.

I LG-2013-207724 ble tiltalte dømt til fengsel i 3 år og 6 måneder for å ha holdt fast fornærmede og ført penis inn i hennes skjede, til tross for at hun motsatte seg etter evne. Oppreisningen ble satt til det normerte beløpet på 150.000 kroner.

I LA-2015-5364, som gjaldt voldtekt til samleie og legemsfornærmelse, ble tiltalte dømt til fengsel i 4 år og 6 måneder. Tiltalte hadde gjennomført vaginalt og analt samleie med fornærmede til tross for at hun sa nei, og på grunn av frykt ikke motsatte seg handlingen. Oppreisningen ble satt til 150.000 kroner.

Se også blant annet LG-2011-147126,⁸⁰ LG-2012-106575,⁸¹ LE-2012-176721,⁸² LE-2013-4424,⁸³ LE-2014-169780,⁸⁴ LB-2014-163224,⁸⁵ LA-2014-96635,⁸⁶ LB-2015-17268,⁸⁷ LA-2015-5364,⁸⁸ og LB-2015-7074889 der tiltalte som regel ble dømt til fengsel rundt fire år, og lagmannsretten ikke mente det forelå «særlige grunner» til å fravike normen på 150.000 kroner.

Etter en gjennomgang av lagmannsrettsdommer de siste par årene ser jeg en tydelig tendens til at lagmannsretten legger det normerte oppreisningsbeløpet til grunn i saker der gjerningspersonen blir

⁷⁸ Strl. 1902 § 192

⁷⁹ Proposisjon 97 L (2009-2010) punkt 5.1.2.3: «Normalstraffenivået angir bare utgangspunktet for vurderingene – hvor på skalaen vurderingene skal starte. Straffen skal fortsatt fastsettes etter en konkret vurdering av omstendighetene i den enkelte sak. Skjerpene eller formildende omstendigheter kan tilsa at straffen fastsettes over eller under normalstraffenivået».

⁸⁰ Fengsel i 4 år og 3 måneder for vold og voldtekt. Oppreisningen satt til 150.000 kroner

⁸¹ Fengsel i 4 år. Retten uttalte at «[f]ornærma hadde kraftige reaksjonar i tida etter valdtekten der ho prøvde å unngå å vera ålone, og der ho var særleg redd for borna sine. Ho klarte ikkje å gå på jobb eller ha kontakt med vener». Etervirkningene av voldtekten ga ikke grunnlag for å fravike det normerte beløpet, og fornærmede ble tilkjent 150.000 kroner.

⁸² Fengsel i 4 år. Oppreisning satt til 150.000 kroner

⁸³ Fengsel i 4 år og 3 måneder. Oppreisning satt til 150.000 kroner

⁸⁴ Fengsel i 4 år. Oppreisning satt til 150.000 kroner

⁸⁵ Tiltalte dømt til fengsel i 7 år og 6 måneder for to grove ran og voldtekter av to prostituerte. Oppreisningen satt til 150.000 kroner til hver av de fornærmede. De skjerpene omstendighetene i saken ga seg utslag i straffenivået, men ikke oppreisningsnivået.

⁸⁶ Tiltalte dømt til samfunnsstraff i 420 timer, subsidiært 2 års fengsel. Oppreisning satt til 150.000 kroner

⁸⁷ Fengsel i 3 år og 6 måneder for voldtekt som fant sted før ikrafttreddelsen av straffeskjerpelsene. Oppreisning satt til 150.000 kroner

⁸⁸ Fengsel i 4 år og 6 måneder. Oppreisning satt til 150.000 kroner.

⁸⁹ Fengsel i 4 år. Oppreisningen satt til 150.000 kroner selv om fornærmede «har hatt store personlige problemer i etterkant av handlingen. Hun er blitt redd for å gå ut, hun isolerer seg, og hun sover dårlig om natten. Hun medisineres (...)».

idømt fengselsstraff rundt normalstraffenivået for voldtekt. Dette var også en tendens før straffeskjerpelsene ble innført.

I proposisjonen fra 2009-2010 ble det lagt til grunn at «[v]old utover det som kreves etter voldtektsbestemmelsen, for eksempel påføring av skade, skal anses straffskjerpene (...)».⁹⁰ – Det ser ut til at det er først når gjerningspersonen blir idømt strengere straffer enn normalstraffenivået, at retten vurderer om det foreligger «*særlige grunner*» for å fravike det normerte oppreisningsbeløpet. Jeg vil nå se kort på hva Høyesterett mener kan begrunne det å fravike normen, for deretter å se hvordan lagmannsretten forholder seg til dette.

I Rt. 2003 s. 1580 var ettervirkningene for fornærmede en av begrunnelsene for den gang å øke det normerte oppreisningsbeløpet ved voldtekt til 100.000 kroner. Det ble uttalt at «(...) i de siste årtiene er kommet frem økt kunnskap om og innsikt i de skadevirkningene en voldtekt ofte vil ha for offeret, ikke minst når det gjelder virkningene på noe lengre sikt».

I Rt. 2008 s. 50 ga Høyesterett uttrykk for at ettervirkningene av den straffbare handlingen ikke kan begrunne at det normerte oppreisningsbeløpet skal kunne fravikes.⁹¹ Ettersom ettervirkningene for fornærmede allerede ble tatt i betraktning som begrunnelse for å øke det normerte oppreisningsnivået, mente Høyesterett at momentet ikke kunne komme inn på nytt som et element for å øke oppreisningen ytterligere.

Alder har på sin side vært ansett i Høyesterett som en «*særlig grunn*» til å fravike det normerte beløpet.⁹²

Lagmannsretten fravek det normerte beløpet på 150.000 kroner i LE-2013-126515. Tiltalte ble dømt til fengsel i 7 år og 6 måneder for blant annet syv tilfeller av voldtekt av tre unge jenter. Straffen var betydelig høyere enn normalstraffenivået på fire år. Lagmannsretten tok utgangspunkt i den veiledende normen fastsatt i Rt. 2011 s. 743, men fant grunn til å fravike den ettersom det forelå «*særlige grunner*»:

Fornærmede B fikk 275.000 kroner i oppreisning. Det ble lagt vekt på hennes unge alder, og at «*krenkelsen for henne var særlig alvorlig og belastende som følge av slektskapsforholdet (...) til [overgriperen]. Hun har som følge av overgrepet fått psykiske plager som det antas at hun vil slite med i lang tid fremover, kanskje for alltid*». For de to andre fornærmede, C og D, ble den lave alderen og psykiske problemer i ettertid fremholdt som «*særlige grunner*» for å sette opp oppreisningen til 175.000 og 200.000 kroner.

I LE-2012-10889 forelå det også «*særlige grunner*» til å fravike normen. Tiltalte ble dømt til fengsel i 8 år for å ha ført en vinflaske inn i skjede og anus slik at tiltalte fikk store smerter, blødning og ufrivillig avføring – en fengselsstraff som var dobbelt så lang som normalstraffenivået på fire år. Oppreisningen ble satt til 225.000 kroner. Retten uttalte at tiltalte hadde «*påført [fornærmede] betydelig plager, også av psykisk art*», og vektla at det var tale to grove voldtekter, og langvarig og brutal mishandling som førte til at fornærmede gjentatte ganger fryktet for sitt liv.

Se også blant annet LE-2011-72562,⁹³ LB-2014-13055,⁹⁴ LA-2014-204117,⁹⁵ og LF-2015-26809,⁹⁶ der lagmannsretten fravek det normerte oppreisningsbeløpet.

⁹⁰ Proposisjon 97 L (2009-2010) punkt 5.1.2.3

⁹¹ Avsnitt 29

⁹² Rt. 2011 s. 743 avsnitt 22

Det er en tendens i praksis de senere årene til at retten nærmest automatisk tilkjenner fornærmede mer oppreisning dersom vedkommende er under 18 år.⁹⁷ Det skiller seg klart fra praksis før 2010 der lagmannsretten, til tross for både ung alder og alvorlige psykiske ettervirkninger hos fornærmede, valgte å legge det normerte beløpet til grunn.

Selv om Høyesterett eksplisitt uttalte i 2008 at ettervirkningene av den straffbare handlingen ikke kan begrunne at normen skal fravikes,⁹⁸ er det nettopp ettervirkningene for fornærmede som blir vektlagt i praksis fra lagmannsrettene. Der overgrepet er mer alvorlig enn normaltypetilfellene, og fornærmede med høy sannsynlighet vil få langvarige fysiske og/eller psykiske plager som følge av dette, ser retten ut til *både* å fravike det normerte beløpet og tilkjenne et høyere oppreisningsbeløp som kompensasjon for krenkelsen, og idømme strengere straffer enn normalstraffenivået for voldtekt på 4 år. Det kan ha sammenheng med at kompensasjonshensynet har vært i fremmarsj som begrunnelse for oppreisningsinstituttet, og at økt kunnskap om fornærmedes skadevirkninger skal tas i betraktning både ved utmålingen av oppreisning og straff (se punkt 2.3).

3.4 Straffenivåets betydning på oppreisningsnivået

Det er tydelig at det standardiserte oppreisningsbeløpet for voldtekt til samleie har økt i takt med straffeskjerpelsene i straffeloven i 2010. Høyesterett viste selv eksplisitt til sammenhengen i Rt. 2011 s. 743.⁹⁹

Ettersom oppreisningsnivået i 2003 også økte i takt med de den gang innførte straffeskjerpelsene for voldtekt,¹⁰⁰ kan det se ut som det er en sammenheng mellom straffverdigheten av voldtekt og det generelle oppreisningsnivået. Det er likevel forskjeller på i hvilken grad retten fraviker det normerte oppreisningsbeløpet:

Før straffeskjerpelsene ble innført ser det ut til at lagmannsretten nærmest ukritisk la det normerte oppreisningsbeløpet til grunn. Selv om straffverdigheten av handlingene økte og gjerningspersonen ble ilagt strengere straffer, fikk fornærmede som den klare hovedregel tilkjent det normerte oppreisningsbeløpet.

Praksis fra lagmannsrettene etter straffeskjerpelsene viser at retten fremdeles som hovedregel tilkjenner fornærmede det normerte oppreisningsbeløpet utviklet i Høyesterett i 2011.¹⁰¹ Det er imidlertid en tendens til at retten oftere fraviker det normerte beløpet i situasjoner der gjerningspersonen blir ilagt strengere straff enn normalstraffenivået for voldtekt:

⁹³ Tiltalte dømt til fengsel i 6 år for bl.a. syv voldtekter og omfattende seksuell omgang med barn under 14 og 16 år.

Oppreisningserstatningen satt til 250.000 kroner. Lagmannsretten uttalte: «at offeret er barn er en slik særlig grunn. I tillegg må antallet voldtekter (...) som har funnet sted, tillegges vekt ved utmålingen»

⁹⁴ Fengsel i 5 år for voldtekt av en 13 år og 4 måneder gammel jente. Jentas unge alder var straffeskjerpene. Oppreisningen satt til 200.000 kroner. Lagmannsretten uttalte at «[f]ornærmede opplevde overgrepet som traumatisk og har fått psykiske lidelser som følge av hendelsen. Hun har i dag diagnosen posttraumatisk stresslidelse».

⁹⁵ To menn dømt til henholdsvis 6 år og 6 år og 9 måneders fengsel gruppevoldtekt av en kvinne – en straff over normalstraffenivået for gruppevoldtekt på 5 år, jf. Prop.97 L (2009-2010) side 20. Det forelå flere straffeskjerpene omstendigheter. Det ble utført både vaginale, orale og anale samleier, delvis uten bruk av kondom. Overgrepet pågikk over lang tid, og overgrepet ble filmet. Fornærmede ble tilkjent 300.000 kroner i oppreisning.

⁹⁶ Fengsel i 5 år og 4 måneder for voldtekt av et barn som på gjerningstiden var 12 år og 11 måneder. Det var straffeskjerpene at tiltalte var fornærmedes lærer. Oppreisningen satt til 200.000 kroner, og retten uttalte at «[n]år offeret, som i vår sak, er mindreårig, foreligger etter rettspraksis nokså gjennomgående slike særlige grunner til forhøyet oppreisningserstatning».

⁹⁷ Det har nok sammenheng med uttalelser i Rt. 2011 s. 743, der fornærmede var 17 år og Høyesterett valgte å fravike normen

⁹⁸ Rt. 2008 s. 50 avsnitt 29

⁹⁹ Avsnitt 18

¹⁰⁰ Rt. 2003 s. 1580 – Høyesterett økte den oppreisningsnormen for voldtektsforbuddet til 100.000 kroner som følge av lovendringen av 11. august 2000 nr. 76.

¹⁰¹ Rt. 2011 s. 743 og punkt 6.1.

I proposisjonen ble det vektlagt at «*der retten finner at det foreligger skjerpene omstendigheter, bør ikke straffen settes lavere enn fengsel i 6 år*».¹⁰² Skjerpene omstendigheter skal gi utslag i straffnivået, noe praksis indikerer at retten praktiserer. Skjerpene omstendigheter gir imidlertid også utslag i oppreisningsnivået: Dersom voldtekten er alvorlig utført, og det fører til strengere straffer, ser det ut til at retten automatisk vurderer om det foreligger «*særlige grunner*» til å tilkjenne fornærmede mer oppreisning enn 150.000 kroner. Årsaken til dette kan være at noen momenter som har betydning under straffutmålingen, som handlingens objektive grovhet og ettervirkningene hos fornærmede, også har betydning også ved utmålingen av oppreisningens størrelse (se punkt 2.2 og 2.3).

Det ser altså ut til at retten oftere vurderer om det foreligger «*særlige grunner*» til å fravike normalbeløpet, og foretar en mer inngående vurdering fra sak til sak – selv om oppreisningsbeløpet er standardisert og utmålingen av den grunn kan være forholdsvis enkel.

Som nevnt under punkt 1.3.2 skal straffnivået avspeile krenkelsene gjerningspersonen har utført, ved at strafferammene er gradert etter hvordan samfunnet ser på straffverdigheten av handlingene. Dersom retten i større grad velger å fravike det normerte oppreisningsbeløpet der konsekvensene for fornærmede avviker fra det normale, vil oppreisningsnivået også i større grad avspeile alvorligheten av krenkelsene. For at retten på best mulig måte skal kunne tilkjenne fornærmede rettfærdige oppreisningsbeløp, er det etter mitt syn naturlig at retten – der det er behov for det – velger å fravike det normerte beløpet.

4 Saksområder der Høyesterett ikke har normert oppreisningsnivået

4.1 Innledning

Det er ingen tendenser i Høyesterettspraksis til normering av oppreisningens størrelse ved forsøk på drap, kroppsskader,¹⁰³ eller ved familievold.¹⁰⁴ I Rt. 2011 s. 100, som gjaldt oppreisning etter kroppsskade, uttalte Høyesterett at «*[kroppsskader] (...) [omfatter] overgrep av høyst ulik karakter og grovhet, slik at det vanskelig kan bli tale om å fastsette en norm til bruk for en større gruppe av slike overgrep*».¹⁰⁵ Også ved de andre typetilfellene kan krenkelsens art og omfang være så vidt forskjellig at det vil være vanskelig å oppstille en normert oppreisningssum som vil være rettfærdig i alle situasjoner.

Oppreisningen utmåles skjønnsmessig på bakgrunn av de fire generelle momentene oppstilt i rettspraksis; «*handlingens objektive grovhet, fornærmedes subjektive opplevelse av krenkelsen samt arten og omfanget av de påførte skadevirkninger*»¹⁰⁶ (se punkt 2.1). Det skal også ses hen til lignende tilfeller.¹⁰⁷

Selv om Høyesterett i de nevnte typetilfellene ikke har normert oppreisningsbeløpet, har de normerte oppreisningsbeløpene likevel en viss betydning:

¹⁰² Proposisjon 97 L (2009-2010) punkt 5.1.2.3

¹⁰³ Skade på legeme og helbred etter strl. 1902 § 229

¹⁰⁴ Lødrup, *Oppreisning – et praktisk rettsintitutt*, s. 229

¹⁰⁵ Avsnitt 24

¹⁰⁶ Rt. 2010 s. 1203

¹⁰⁷ Lødrup, *Oppreisning – et praktisk rettsintitutt*, s. 229

I Rt. 2011 s. 769,¹⁰⁸ som gjaldt oppreisningserstatning i forbindelse med hjerneskade hos en knapt fem måneder gammel gutt, uttalte Høyesterett;

«På noen områder er det utviklet veiledende normer for oppreisningsnivået: For etterlatte etter drap er denne 200 000 kroner (...). Ved voldtekt til samleie (...) er den veiledende normen 150 000 kroner (...)»

Førstvoterende uttalte videre at:

«[v]år sak gjelder en helt annen type rettskrenkelse. Men erstatningsnivået etablert ved disse veiledende normene er likevel ikke uten interesse. Det er heller ikke uten betydning at de helt nylig er høynet. Også ellers er oppreisningsnivået justert noe oppover de seneste årene, blant annet fordi kompensasjonshensynet - betoningen av virkningene for offeret - er tillagt større vekt».¹⁰⁹

En kan altså ha størrelsen på det normerte oppreisningsnivået ved forsettlig voldtekt til samleie på 150.000 kroner,¹¹⁰ for etterlatte etter forsettlig drap på 200.000 kroner,¹¹¹ og for etterlatte etter uaktsomt drap på 125.000 kroner¹¹² i bakhodet når vi ser på praksis under.

I den videre framstillingen vil jeg presentere Høyesterettsdommer og lagmannsrettsdommer som omhandler oppreisning etter forsøk på drap.¹¹³ Jeg unnlater å behandle oppreisning etter familievold og kroppsskader, fordi det ville krevd en oppgave av et helt annet omfang enn denne.

Ved drapsforsøk er det behov for individuelle vurderinger da det kan være store forskjeller i forhold rundt forsøket: I noen situasjoner kan fornærmede bli påført betydelige skader som følge av drapsforsøket, for eksempel ved knivstikking. I andre tilfeller kan fornærmede være fysisk uskadet, men får psykiske følger – for eksempel der gjerningspersonen fyrer av skudd med pistol mot vedkommende, men bommer. Praksis har imidlertid lagt til grunn at drapsforsøk er en så alvorlig handling at uansett om fornærmede påføres fysisk skade eller ikke, bør nivået for oppreisningserstatningen være høyt.¹¹⁴

Forsøk på drap kjennetegnes av at lovbrysteren har utvist skyld, men at han ikke oppfylder hele gjerningsbeskrivelsen i straffebudet.¹¹⁵ Strl. § 16¹¹⁶ regulerer forsøk på straffbar handling. Bestemmelsens første ledd lyder:

«Den som har forsett om å fullbyrde et lovbrudd som kan medføre fengsel i 1 år eller mer, og som foretar noe som leder direkte mot utføringen, straffes for forsøk, når ikke annet er bestemt».

To grunnvilkår må altså være oppfylt for at noen skal kunne dømmes for forsøk: Lovbrysteren må for det første ha fullbyrdesforsett, og han må ha foretatt noe som leder direkte mot utføringen av lovbruddet. Det stilles samme krav til fullbyrdesforsettet som til forsettskravet ved fullførte lovbrudd; forsettet må dekke alle forholdene i gjerningsbeskrivelsen i straffebudet.¹¹⁷ Etter strl. §§ 80 b) jf. 78 a) skal det ved straffutmålingen tas i betraktning, i formildende retning, at lovbrysteren «dømmes for forsøk».

¹⁰⁸ Avsnitt 29

¹⁰⁹ Se også bl.a. Rt. 2012 s. 1576 avsnitt 19

¹¹⁰ Rt. 2011 s. 743

¹¹¹ Rt. 2010 s. 1203

¹¹² Rt. 2014 s. 892 avsnitt 21

¹¹³ Se kommentarer innledningsvis under punkt 1.1 om bruken av lagmannsrettsdommer

¹¹⁴ Se uttalelser om dette bl.a. i LB-2014-115346

¹¹⁵ Ot.prp.nr.90 (2003-2004) s. 413

¹¹⁶ Strl. 1902 § 49

¹¹⁷ Ot.prp.nr.90 (2003-2004) s. 414

Proposisjon 97 L (2009-2010) behandler ikke forsøk på drap. Ettersom gjerningspersonen ved forsøk har hatt forsett om å fullbyrde et forsettlig drap vil straffverdigheten av et fullbyrdet drap være veiledende, men forsøk skal altså straffes mildere enn den fullbyrdede forbrytelse.

Før straffeskjerpelsene trådte i kraft var den nedre strafferammen for forsettlig fullbyrdet drap fengsel i minst 6 år, og den øvre strafferammen var i utgangspunktet 15 år, jf. strl. 1902 § 233.¹¹⁸ I Prop.97 L (2009-2010) ble minstestrafen økt fra 6 til 8 år. Dersom det ikke forelå særlig formildende eller skjerpene omstendigheter ved drapet, skulle normalstraffenivået økes fra 10 til «ikke (...) under 12 år».¹¹⁹

Ved fullbyrdet forsettlig drap er oppreisningssummen standardisert. Fornærmedes etterlatte; det være seg foreldre, ektefelle/samboer og barn tilkjennes 200.000 kroner hver.¹²⁰ – Ved fullbyrdet «ordinært» drap skal straffen etter straffeskjerpelsene dermed settes til «ikke under 12 år», og oppreisningen er standardisert til 200.000 kroner til hver av de etterlatte. Ettersom tiltalte ved forsøk på drap skal straffes mildere enn ved et fullbyrdet drap,¹²¹ vil det være interessant å se på straffenivået for forsøk, og hvordan oppreisningsnivået påvirkes av det.

Som nevnt innledningsvis kan det være vanskelig å omsette fysiske og psykiske skader fornærmede blir påført som følge av drapsforsøket i penger. Jeg vil derfor se på hvordan rimelighetsvurderingen utviklet i Høyesterett fungerer, og se på koblingen mellom straffenivå og oppreisningsnivå. Jeg starter derfor i punkt 4.2 med å se på det generelle oppreisningsnivået før og etter straffeskjerpelsene. Deretter vil jeg i punkt 4.3 se på om valg av våpen ved drapsforsøket har noe å si for oppreisnings- eller straffenivået, da det kan være forskjell på straffverdigheten – og det igjen kan ha påvirkning på oppreisningsnivået. Avslutningsvis i punkt 4.4 ser jeg på hvilken betydning straffeutmålingen har for utmåling av oppreisningen.

4.2 Det generelle oppreisningsnivået før og etter straffeskjerpelsene i 2010 ble innført

4.2.1 Før straffeskjerpelsene

I Rt. 2005 s. 289 ble fornærmede tilkjent 300.000 kroner i oppreisning etter drapsforsøk. Tiltalte hadde plassert en sprengladning i fornærmedes bil. Fornærmede ble påført livstruende skader, og var over en kortere periode psykotisk som følge av skadene. Lagmannsretten uttalte at «*[p]å grunnlag av en samlet vurdering av de skader, smerter og ulemper som fornærmede er blitt påført, og domfeltes skyld, mener jeg at fornærmede må tilkjennes et slikt beløp*». Tiltalte ble dømt til forvaring etter strl. 1902 § 39 c) med en tidsramme på 15 år og minstetid på 10 år.

Dommen gir uttrykk for at drapsforsøk er en så alvorlig handling at både oppreisnings- og straffenivået skal være betydelig.

I LE-2006-106651 ble tiltalte dømt til fengsel i 4 år for å ha stukket fornærmede med kniv tre ganger. Ett av stikkene gikk 20 cm inn i kroppen, og fornærmede ble livstruende skadet. Lagmannsretten la vekt på at fornærmede ble påført «*både psykiske og fysiske plager som har ført til redusert livsutfoldelse og livskvalitet*». Oppreisningen ble satt til 80.000 kroner.

¹¹⁸ Proposisjon 97 L (2009-2010) punkt 6.5.1

¹¹⁹ Proposisjon 97 L (2009-2010) punkt 6.5.2

¹²⁰ Rt. 2010 s. 1203 avsnitt 46-49. Normeringen er fulgt opp i underrettspraksis, se bl.a. LG-2014-199983, LB-2014-154759, LA-2014-160438 og LE-2014-42656.

¹²¹ Strl. §§ 80 b) jf. 78 a)

Tiltalte ble dømt til fengsel i 7 år for drapsforsøk i LB-2007-169279 – nærmest en dobling av fengselsstraffen fra LE-2006-106651. Tiltalte hadde prøvd å drepe én person og medvirket til drapsforsøk på en annen person; begge drapsforsøkene utført med pistol. Tingretten tilkjente de to fornærmede 150.000 kroner i oppreisning hver, men lagmannsretten halverte oppreisningsbeløpene til 75.000 kroner hver. Oppreisningsbeløpet var altså lavere enn LE-2006-106651, til tross for betydelig strengere straff.

Se også LH-2002-1033,¹²² LB-2002-2999,¹²³ LG-2002-2510,¹²⁴ LE-2003-2843,¹²⁵ LF-2004-9705,¹²⁶ LB-2004-16696,¹²⁷ LH-2005-7092,¹²⁸ LF-2005-42525,¹²⁹ LE-2006-5222,¹³⁰ LF-2006-11409,¹³¹ LE-2006-106651,¹³² LE-2007-101600,¹³³ LB-2008-23763,¹³⁴ LB-2008-51637,¹³⁵ LB-2009-60924,¹³⁶ og LA-2009-42990,¹³⁷ som gjaldt drapsforsøk med kniv eller lignende spisse gjenstander.

Se også LB-2002-722,¹³⁸ LE-2003-18924,¹³⁹ LB-2007-58272,¹⁴⁰ og LB-2008-90052¹⁴¹ som omhandlet drapsforsøk med pistol.

LE-2003-3666¹⁴² og LA-2008-163314¹⁴³ gjaldt drapsforsøk med kvelertak, og i LG-2005-133158 ble tiltalte dømt til fengsel i 7 år for to forsøk på overlag drap på sin samboer ved å kjøre bil ut i et vann og ved å kaste strømførende gjenstand i badevannet hennes. Oppreisningen ble satt til 100.000 kroner.

En gjennomgang av alle drapsforsøkene jeg har behandlet før straffeskjerpelsene trådte i kraft, viser at gjerningspersonen i snitt ble dømt til fengsel i 5 år – uavhengig av hvordan drapsforsøket ble gjennomført. Fornærmede fikk gjennomsnittlig tilkjent 90.000 kroner i oppreisning.

¹²² Fengsel i 4 år. Fornærmede hadde dødd dersom han ikke hadde fått rask behandling. Oppreisning satt til 60.000 kroner

¹²³ Fengsel i 4 år og 6 måneder for å ha knivstukket en kvinne to ganger – begge knivstikkene var alvorlige og det ene var livstruende. I skjerpene retning ble det også lagt vekt på at knivstikkene ble utført mens kvinnens datter på ca. 3 år var til stede. Oppreisning satt til 100.000 kroner

¹²⁴ Fengsel i 6 år og 6 måneder for å ha påført fornærmede 19 knivstikk, hvorav flere av disse var livstruende. Oppreisning satt til 150.000 kroner.

¹²⁵ Fengsel i 2 år. Fornærmede ble reddet fra døden på operasjonsbordet. Oppreisning satt til 30.000 kroner.

¹²⁶ Fengsel i 4 år. Fornærmede fikk sterke psykiske ettervirkninger og derfor langvarig arbeidsufør. Oppreisningen satt til 70.000 kroner

¹²⁷ Fengsel i 2 år og 9 måneder. Oppreisning satt til 70.000 kroner.

¹²⁸ Fengsel i 4 år. Fornærmede ble påført sju knivstikk, hvor flere var potensielt dødelige. Oppreisningen ble satt til 60.000 kroner.

¹²⁹ Fengsel i 4 år. Fornærmede ble stukket i hjertet og fikk tilkjent 75.000 kroner i oppreisning.

¹³⁰ Fengsel i 4 år. Fornærmede fikk store indre blødninger og ble tilkjent 80.000 kroner i oppreisning.

¹³¹ Fengsel i 3 år, herav 1 år betinget og prøvetid 3 år. Oppreisning satt til 50.000 kroner

¹³² Fengsel i 4 år for drapsforsøk med kniv. Oppreisning satt til 80.000 kroner.

¹³³ Fengsel i 2 år og 10 måneder. Tiltaltes tilståelse ble tillagt betydelig vekt i formildende retning. Oppreisning satt til 30.000 kroner.

¹³⁴ Fengsel i 3 år og 9 måneder. Fornærmede «*var utsatt for en livstruende handling og åpenbart selv fryktet for sitt liv. Han har psykiske plager og plages fortsatt av smerter og søvnløshet. Han er fremdeles sykmeldt og ikke arbeidsfør*», og ble tilkjent 80.000 kroner i oppreisning.

¹³⁵ Fengsel i 5 år og 6 måneder. Oppreisning satt til 150.000 kroner, da fornærmede opplevde drapsforsøket som «*gruoppvekkende*» og har hatt en rekke operasjoner med smerter og uro.

¹³⁶ Fengsel i 3 år og 9 måneder. Oppreisningen satt til 50.000 kroner – lagmannsretten mente det ikke forelå holdepunkter for at fornærmede ble påført varig skade, verken fysisk eller psykisk som følge av drapsforsøket.

¹³⁷ Fengsel i 4 år. Fornærmede fikk 125.000 kroner i oppreisning etter stikk i magen og brystet.

¹³⁸ Fengsel i 2 ½ år. Fornærmede ble skutt og fikk 60.000 kroner i oppreisning

¹³⁹ Tiltalte løsnet seks skudd mot fornærmede på fem meters hold, og må ha ansett dødsfølge som en overveiende sannsynlig følge av handlingen. Fengsel i 5 år. Fornærmede fikk 30.000 kroner i oppreisning.

¹⁴⁰ Fengsel i 5 år og 6 måneder for drapsforsøk, forsettlig legemsbeskadigelse og grov overtredelse av våpenloven. Handlingene skjedde på åpen gate i Oslo. Oppreisningen satt til 50.000 kroner.

¹⁴¹ Fengsel i 11 år for medvirkning til to tilfeller av forsøk på overlatt drap. Drapsforsøkene var ledd i et gjengoppgjør. De fornærmede ble tilkjent oppreisning på 100 000 og 125 000 kroner

¹⁴² Fengsel i 2 år og 6 måneder for drapsforsøk ved kvelning. Oppreisningen satt til 50.000 kroner

¹⁴³ Fengsel i 5 år og 6 måneder for drapsforsøk ved kvelning. Drapsforsøket foregikk over en lang periode, og forsøket lå så nært opp til et fullbyrdet drap som mulig. Oppreisningen satt til 200.000 kroner.

4.2.2 Etter straffeskjerpelsene

I Rt. 2012 s. 1773 ble tiltalte dømt til fengsel i 15 år for drapsforsøk med pistol. Oppreisningsbeløpet til de to fornærmede ble satt til 400.000 og 500.000 kroner. Begge var påført svært omfattende skader etter skyting mot bryst og hode. Høyesterett tok utgangspunkt i Rt. 2005 s. 289 og foretok en oppjustering av oppreisningsnivået basert på straffeskjerpelsene som hadde funnet sted, inflasjon, og økt fokus på konsekvensene for ofrene. Høyesterett uttalte at «[e]n regulering i tråd med konsumprisindeksen tilsier at beløpet i dag skulle være over 340 000 kroner. I tillegg har det skjedd en straffeskjerpelse for denne typen forbrytelser siden 2005, noe som også kan tilsa en viss økning av oppreisningserstatningen (...) Også den økte betoningen av kompensasjonshensynet taler for en viss økning». Videre så retten hen til den normerte oppreisningserstatningen til etterlatte etter drap på 200.000 kroner, - et normert oppreisningsbeløp som nylig er høynet.¹⁴⁴

Oppreisningsbeløpet var, i likhet med Rt. 2005 s. 289, betydelig. Lagmannsretten uttalte i LB-2013-163701 at «desse sakene gjev lite rettleiing fordi det i begge tilfelle var tale om særs alvorlege omstende og dei fornærma var påført omfattande skadar». Da det ikke er avsagt flere dommer i Høyesterett, vil lagmannsrettspraksis gi en pekepinn på utviklingen av oppreisningsnivået.¹⁴⁵

I LE-2014-130283 ble tiltalte dømt til fengsel i 8 år for å ha skutt inn i et stabbur der det befant seg tre personer. Ingen av de fornærmede ble fysisk skadet, men i lys av tiltaltes skyld og den psykiske belastningen de fornærmede ble påført som følge av drapsforsøket, fikk de tilkjent 100.000 kroner hver i oppreisning.

I LB-2013-163701 ble tiltalte dømt til fengsel i 6 år og 6 måneder for å ha knivstukket sin tidligere kjæreste med kniv i brystet. Stikket medførte et betydelig blodtap, og retten fant det «mulig at hun uten raskt innsatt adekvat behandling av stikkskaden kunne ha avgått ved døden». Oppreisningen ble satt til 150.000 kroner.

Se også LF-2011-5613,¹⁴⁶ LA-2011-48629,¹⁴⁷ LB-2011-92814,¹⁴⁸ LB-2012-172995,¹⁴⁹ LB-2012-169597,¹⁵⁰ LG-2012-174588,¹⁵¹ LB-2012-192046,¹⁵² LA-2012-87630,¹⁵³ LF-2012-96652,¹⁵⁴ LE-2013-157714,¹⁵⁵ LG-2013-132467,¹⁵⁶ LB-2013-163701,¹⁵⁷ LG-2013-35436,¹⁵⁸ LF-2013-79149,¹⁵⁹ LB-2014-115346,¹⁶⁰ LA-2014-120932,¹⁶¹ LB-2014-180703,¹⁶² LB-2015-38305,¹⁶³ og LB-2015-34335,¹⁶⁴ som gjaldt drapsforsøk med kniv.

¹⁴⁴ Etterlattes foreldre ble tidligere tilkjent en standardisert oppreisning på 120.000 kroner, jf. Rt. 2001 s. 274. Den normerte summen ble høynet til 200.000 kroner i Rt. 2010 s. 1203, og gjelder nå både for både foreldre, ektefelle/samboer og barn.

¹⁴⁵ Se innledende kommentarer om vekten av lagmannsrettspraksis

¹⁴⁶ Fengsel i 5 år. Oppreisningen satt til 50.000 kroner. Knivstikkingen medførte ingen alvorlig skade, men fornærmede fikk psykiske traumer som følge av hendelsen.

¹⁴⁷ Tiltalte, en tidligere straffedømt mann, ble funnet skyldig i forsøk på overlagt drap ved å stikke fornærmede gjentatte ganger i nakke- og skulderregionen. Dømt til forvaring i 9 år og minstetid på 6 år. Oppreisningen satt til 120.000 kroner.

¹⁴⁸ Tiltalte, tidligere straffedømt, dømt til forvaring i 11 år og minstetid på 8 år for å ha hugget en medinnsatt med kniv mot hode, nakke, underarmer, hender og et ben. Oppreisningen satt til 200.000 kroner.

¹⁴⁹ Fengsel i 3 år for drapsforsøk med kniv. Oppreisningen satt til 80.000 kroner.

¹⁵⁰ Fengsel i 7 år for to drapsforsøk. Oppreisningen satt til 200.000 kroner til hver av de fornærmede.

¹⁵¹ Fengsel i 4 år og 6 måneder. Oppreisningen satt til 100.000 kroner.

¹⁵² Fengsel i 4 år for drapsforsøk. Oppreisningen satt til 200.000 kroner til fornærmede B, som ble utsatt for livstruende skader, slet med sosial angstlidelse og «har utviklet PTSD symptomer i tillegg» som følge av skadene. Fornærmede C fikk 100.000 kroner, da det «ikke [var] godt gjort at han ble påført nevneverdige fysiske skader etter angrepet»

¹⁵³ To tiltalte dømt til fengsel i 5 år, og 5 år og 6 måneder. Det var straffereduserende at saken hadde ligget lenge ubehandlet. Oppreisningen satt til 150.000 kroner. Retten la «særlig lagt vekt på de alvorlige følgene drapsforsøket har fått for fornærmede (...) Han har fått både fysiske og psykiske problemer»

¹⁵⁴ Fengsel i 3 ½ år. Forsett i nedre sjikt. Oppreisningen satt til 50.000 kroner. Det ble vektlagt at tiltalte umiddelbart etter hendelsen varslet om at fornærmede var skadet, slik at han etter kort tid ble tatt hånd om av ambulansepersonell.

¹⁵⁵ Fengsel i 6 år og 6 måneder. Fornærmede fikk ingen varige fysiske men. Oppreisningen satt til 50.000 kroner.

¹⁵⁶ Fengsel i 6 år. Skadene var livstruende og tiltalte forlot stedet uten å hjelpe fornærmede. Oppreisningen satt til 150.000 kroner.

Se også LB-2010-188454¹⁶⁵ og LA-2012-385¹⁶⁶ som omhandlet drapsforsøk med pistol.

En gjennomgang av alle drapsforsøkene jeg har behandlet viser at gjerningspersonen, etter straffeskjerpelsene ble innført, i snitt blir dømt til fengsel i rundt 6 år og 10 måneder – uavhengig av hvordan drapsforsøket er begått. Det gjennomsnittlige oppreisningsbeløpet til fornærmede er nå rundt 160.000 kroner.

Det er tydelig at både straffenivået og oppreisningsnivået har økt siden straffeskjerpelsene ble innført: Det gjennomsnittlige straffenivået har økt fra 5 år¹⁶⁷ til 6 år og 10 måneder,¹⁶⁸ - en økning på rundt 35%. Det gjennomsnittlige oppreisningsbeløpet har på sin side økt fra 90.000 kroner til 160.000 kroner,- en økning på hele 78%. Både Høyesterett og lagmannsretten viser eksplisitt til at økningen i oppreisningsnivået skyldes straffeskjerpelsene.¹⁶⁹

4.3 Valg av våpen – betydning for oppreisnings- og straffenivå?

4.3.1 Før straffeskjerpelsene

I LF-2006-11409 uttalte lagmannsretten at «[d]et skal utmåles straff for en svært alvorlig voldsforbrytelse - forsøk på drap. Rettspraksis gir det inntrykk at straffen for en slik forbrytelse normalt skal ligge på ca. 3-4 års fengsel».

Ved første øyekast ser det ut til at tiltalte gjennomgående ble idømt strengere straffer i saker der drapsforsøket ble begått med pistol, enn der drapsforsøket ble gjennomført med kniv eller andre spisse gjenstander:

Dersom drapsforsøket ble utført med pistol viser lagmannsrettsdommene at gjerningspersonen i snitt ble dømt til fengsel i rundt 6 år og 2 måneder, som vil si rundt den neste strafferammen for forsettlig fullbyrdet drap. Ved bruk av kniv var gjennomsnittlig fengselstraff 3 år og 11 måneder,

¹⁵⁷ Fengsel i 6 år og 6 måneder. Oppreisningen satt til 150.000 kroner. Bistandsadvokaten gjorde gjeldende at oppreisningen måtte settes høyere sett hen til Rt. 2005 s. 289. Lagmannsretten mente på sin side at Høyesterettsdommen var spesiell, og at retten ikke kunne legge seg på det høye beløpet, da drapsforsøket i den foreliggende sak ikke var like grovt utført.

¹⁵⁸ Fengsel i 5 år og 9 måneder. Fornærmede ble påført et dypt kutt i nakken, i halsen og skader i ganen. Oppreisningen satt til 150.000 kroner. Retten uttalte at «[d]et tilføyes at hans psykiske tilstand synes uforandret. Han er fortsatt utrygg i sin egen leilighet, han er redd for å gå ut og er avhengig av hjelp for å kunne fungere sosialt. Han har behov for profesjonell hjelp, og det er nå søkt om psykologhjelp til ham».

¹⁵⁹ Fengsel i 4 år. Oppreisningen satt til 150.000 kroner. Lagmannsretten uttalte at «[u]nder henvisning til straffutmålingsmomentene finner lagmannsretten at oppreisningsbeløpet settes til 150 000 kroner, som tilsvarer det standardiserte oppreisningsbeløpet til voldtektsofre»

¹⁶⁰ Fengsel i 5 år og 6 måneder. Oppreisningen satt til 150.000 kroner. Lagmannsretten tok utgangspunkt i at «drapsforsøk en så alvorlig handling, uansett om fornærmede påføres fysisk skade eller ikke, at nivået for oppreisningserstatning uansett bør være høyt». Oppreisningen satt til 150.000 kroner.

¹⁶¹ Fengsel i 6 år. Oppreisningen satt til 150.000 kroner.

¹⁶² Fengsel i 9 år og 3 måneder. Stor grad av skyld. Fornærmede fikk redusert fordøyelsesevne, psykiske plager og redusert livsutfoldelse som følge av drapsforsøket. Oppreisningen satt til 150.000 kroner.

¹⁶³ Fengsel i 4 år og 6 måneder for stikk mot halsen. Oppreisningen satt til 100.000 kroner.

¹⁶⁴ Fengsel i 5 år. Oppreisningen satt til 125.000 kroner etter knivstikking i magen.

¹⁶⁵ Fengsel i 9 år. Fire fornærmede ble tilkjent henholdsvis 150.000 kroner, 80.000 kroner, 80.000 kroner og 60.000 kroner for skader påført ved pistolskytingen.

¹⁶⁶ Tiltalte dømt til fengsel i 15 år for fire tilfeller av forsøk på overlågt drap med pistol. De fornærmede ble tilkjent henholdsvis 450.000, 350.000, 175.000 og 125.000 kroner i oppreisning.

¹⁶⁷ Basert for det meste på lagmannsrettsdommer fra 2002 til 2009 som omhandler forsøk på drap der oppreisningsspørsmålet blir vurdert

¹⁶⁸ Basert for det meste på lagmannsrettsdommer fra 2010 til 2015 som omhandler forsøk på drap der oppreisningsspørsmålet blir vurdert

¹⁶⁹ Rt. 2012 s. 1773. Se Rt.2012 s. 1576, som gjaldt utmåling av oppreisning etter legemsbeskadigelse. Retten uttalte at «[s]elv om utmåling av oppreisning bør være mer objektivisert enn tradisjonell straffutmåling, vil straffenivået likevel ofte, om ikke alltid, kunne gi noe veiledning også for oppreisningsnivået, siden de samme momentene gjennomgående vil være relevante. (...) En konsekvens av dette vil måtte bli at en generell heving av straffenivået ofte vil kunne ha betydning for oppreisningsnivået».

som stemmer godt overens med lagmannsrettens uttalelser i LF-2006-11409. Det kan altså se ut til at drapsforsøk begått med pistol gjennomgående var mer straffverdig enn drapsforsøk med kniv.

Når det gjelder rettens behandling av de sivile krav ser det imidlertid ikke ut til at straffnivået speiler seg i oppreisningsnivået: Der drapsforsøket ble begått med pistol ble fornærmede i snitt tilkjent rundt 73.000 kroner i oppreisning. Ved bruk av kniv viser en gjennomgang av praksis at det gjennomsnittlige oppreisningsnivået lå på rundt 80.000 kroner.

Selv om straffene i gjennomsnitt var strengere ved drapsforsøk med pistol, var oppreisningen i snitt lavere. Det var altså en tendens til at høyt straffnivå ikke nødvendigvis tilsa et høyt oppreisningsnivå. I mine øyne kan det altså ikke bare ha vært straffnivået som ga retten holdepunkter til å utmåle en oppreisningssum. Jeg kommer tilbake til hvilke momenter som blir vektlagt ved utmålingen av oppreisningens størrelse under punkt 4.4.

4.3.2 Etter straffeskjerpelsene

Det er fremdeles en tendens til at drapsforsøk begått med pistol gjennomgående er mer straffverdig enn drapsforsøk med kniv:

Det er ikke avsagt mange dommer de siste årene som omhandler drapsforsøk med pistol, noe som betyr at utmålingene ikke blir like stabile som der forsøket er begått med kniv. Ser en bort fra Rt. 2012 s. 1773, da saken «*gjev lite rettleiing fordi det (...) var tale om særs alvorlege omstende*»,¹⁷⁰ ser det likevel ut til at straffnivået ved drapsforsøk med pistol er høyt – rundt 10 år og 6 måneder.¹⁷¹

Lagmannsretten uttalte i LB-2013-163701 at «*ei drøfting av rettspraksis i saker om drapsforsøk utført etter straffskjerpinga ved lov av 25. juni 2010 nr. 46, [viser at] riktig utgangspunkt ved straffutmålinga er fengsel i om lag seks år*». Ved bruk av kniv ligger straffnivået gjennomsnittlig rundt 5 år og 10 måneder, noe som stemmer godt overens med lagmannsrettens uttalelser.

Når det gjelder rettens behandling av de sivile krav etter straffeskjerpelsene, ser det ut til at oppreisningsnivået i større grad følger straffnivået: I saker der gjerningspersonen brukte pistol har oppreisningsbeløpet i snitt økt fra 73.000 til 160.000 kroner, mens der gjerningspersonen brukte kniv har oppreisningsbeløpet i snitt økt fra 80.000 til 133.000 kroner.

Etter straffeskjerpelsene ble innført ser det altså ut til at *både* straffnivået og oppreisningsnivået er høyere ved pistolbruk enn ved bruk av kniv. I motsetning til før straffeskjerpelsene kan det nå altså se ut til at straffverdigheten av handlingene i større grad speiler seg i oppreisningsnivået. En må likevel ha i mente at det bare er avsagt et par dommer etter straffeskjerpelsene som omhandler drapsforsøk med pistol. Tendensen til at oppreisningsnivået er høyt kan dermed også ha sammenheng med at fornærmede i de siste avsatte dommene ble truffet og skadeomfanget var alvorlig. – Dommene viser dermed først og fremst at det er skadeomfanget som er det sentrale, ikke den individuelt utmålte straffen.

¹⁷⁰ LB-2013-163701

¹⁷¹ Se også LB-2010-188454. Tiltalte dømt til fengsel i 9 år, og fire fornærmede ble tilkjent henholdsvis 150.000 kroner, 80.000 kroner, 80.000 kroner og 60.000 kroner i oppreisning. I LA-2012-385 ble tiltalte dømt til fengsel i 15 år for fire tilfeller av forsøk på overlagt drap med pistol. De fornærmede ble tilkjent henholdsvis 450.000, 350.000, 175.000 og 125.000 kroner i oppreisning.

4.4 Betydningen av straffutmålingen ved utmåling av oppreisning

4.4.1 Momenter det blir lagt avgjørende vekt på under straffutmålingen

Som nevnt under punkt 2.2 og 2.3 er handlingens objektive grovhet, konsekvenser for skadelidte, og den økte kunnskapen om skadevirkninger hos fornærmede momenter retten skal ta i betraktning når henholdsvis straff og oppreisning skal utmåles.

Også graden av domfeltes skyld kan være et avgjørende moment i helhetsvurderingen av straffe- og oppreisningsnivået. I Rt. 2005 s. 289, som gjaldt forsøk på drap, anså retten det som et straffeskjerpene moment at forbrytelsen var nøye planlagt, og gjennomført på en utspekulert måte.¹⁷² Ved utmålingen av oppreisningens størrelse fremhevet Høyesterett at det skal vektlegges om forsøket er «begått med overlegg etter lang tids planlegging».¹⁷³

Det er dermed noen sentrale likheter når retten skal utmåle straff og oppreisning. Når straffespørsmålet ofte blir mer omgående behandlet enn de sivile krav, kan det være naturlig at retten ser hen til straffenivået ved utmålingen av oppreisningens størrelse, ettersom de samme momentene gjerne er grundig hensyntatt i straffeutmålingen.

Det er imidlertid en rekke andre objektive momenter ved den straffbare handlingen som retten tar hensyn til ved straffutmålingen, som ikke virker å være like sentrale ved utmålingen av oppreisningens størrelse. Derfor bør det ikke gå automatisk i å speile straffenivået ved utmålingen av oppreisningen:

Blant annet har tidligere domfellelser av samme art som den nye forbrytelsen vært et moment som har trukket i skjerpene retning når straffen skal utmåles.¹⁷⁴

Dersom andre mennesker kommer i fare som følge av drapsforsøket har det vært ansett som skjerpene. I LE-2003-18924 fant drapsforsøket sted på Gardermoen, og lagmannsretten uttalte at det er «sterkt skjerpene å ta med seg en revolver ladd med seks patroner til et sted hvor det er mange mennesker».¹⁷⁵

Videre ilegger retten gjennomgående strengere straffer dersom barn blir vitne til drapsforsøket. I LB-2002-2999 la lagmannsretten vekt på «i skjerpene retning (...) at knivstikkene ble utført mens kvinnens datter på ca 3 år var til stede».¹⁷⁶

Retten anser det også som et straffskjerpene moment dersom drapsforsøket skjer som en privat rettshåndhevelse. I LG-2002-2510 ble det uttalt på generelt grunnlag at «[e]n slik privat rettshåndhevelse, uansett om det skulle ha sitt utspring i æreskodekser til tiltaltes familie, må det reageres strengt mot».¹⁷⁷

¹⁷² Avsnitt 22

¹⁷³ Avsnitt 48

¹⁷⁴ Se bl.a. LB-2014-180703, og LF-2011-5613

¹⁷⁵ Se også LB-2007-169279. Skytingen fant sted på Aker brygge. Retten uttalte at «[d]et må betegnes som en ren tilfeldighet at ingen uvedkommende ble truffet av skuddene (...)»

¹⁷⁶ Se også LE-2003-2843

¹⁷⁷ Se også LG-2002-2510, LE-2003-18924, LE-2003-18924 og LB-2007-169279, der lagmannsretten gikk hardt ut mot privat rettshåndhevelse og idømte tiltalte streng straff.

Videre vil en overtredelse av våpenloven i samspill med drapsforsøk bli ansett som alvorlig.¹⁷⁸ Det at tiltalte tidligere er straffedømt og utfører ny straffbar handling i prøvetiden er også egnet til å skjerpe straffen for drapsforsøket.¹⁷⁹

Momenter som har trukket i formildende retning ved straffutmålingen har blant annet vært dersom tiltalte tilstår,¹⁸⁰ eller dersom det tar lang tid før saken behandles for retten uten at det kan legges tiltalte til last.¹⁸¹ En må likevel ha i mente at drapsforsøk er en så alvorlig handling at selv om tiltalte tilstår og saken blir liggende lenge ubehandlet, kan det ikke tillegges avgjørende vekt ved straffutmålingen.

4.4.2 Momenter det blir lagt avgjørende vekt på under utmålingen av oppreisningen

Ved utmålingen av oppreisningens størrelse viser ikke retten eksplisitt til slike objektive momenter, som overtredelse av våpenlovgivningen og tidligere domfellelser:

Både Høyesterettspraksis og underrettspraksis viser at skadeomfanget hos fornærmede er det sentrale og avgjørende utgangspunktet ved utmålingen av oppreisningen. Retten vurderer i hvilken grad fornærmede er påført alvorlige fysiske eller psykiske skader som følge av drapsforsøket, som igjen fører til redusert livskvalitet.

I Rt. 2005 s. 289 foretok Høyesterett en samlet vurdering av de «ubeskriverlige» fysiske skader, smerter og ulemper som fornærmede hadde blitt påført som følge av drapsforsøket, så vel som de «betydelige angstproblemer».

Jo større konsekvenser fornærmede får som følge av handlingen, jo mer oppreisning ser det ut til at retten tilkjenner:

I LB-2012-169597, der to fornærmede ble tilkjent 200.000 kroner hver etter et drapsforsøk, uttalte lagmannsretten at «det må utmåles oppreisningsbeløp av betydelig størrelse. Som det fremgår foran dreier det seg om meget graverende handlinger, der de fornærmede lett kunne ha omkommet - og der begge de fornærmede fortsatt har betydelige plager».

Ser det derimot ut til at fornærmede ikke får alvorlige varige konsekvenser av handlingen, tilkjenner retten gjennomgående lavere oppreisningsbeløp:

I LB-2009-60924 fikk fornærmede tilkjent 50.000 kroner i oppreisning for drapsforsøk begått med kniv – det gjennomsnittlige oppreisningsbeløpet før straffeskjerpelsene var 90.000 kroner (se punkt 4.2.1). Lagmannsretten mente det «ikke [var] holdepunkter for at B er påført noen varig skade, verken fysisk eller psykisk».

Selv om konsekvensene av drapsforsøket er beskjedne, ser det ut til at praksis fremdeles tilkjenner fornærmede en liten kompensasjon: I LE-2013-157714 ble fornærmede tilkjent 50.000 kroner i oppreisning. Lagmannsretten uttalte at «[s]elv om [fornærmede] ikke har fått noen varig fysiske mén som følge av drapsforsøket, fremstår et oppreisningsbeløp på 50 000 kroner på ingen måte for høyt.

¹⁷⁸ LB-2007-169279. Drapsforsøk med pistol. Tiltalte hadde ikke tillatelse til å være i besittelse av våpen. Se også LB-2002-722, der lagmannsretten uttalte at «[s]elv om drapsforsøket fremstår som det klart alvorligste forhold, må den omstendighet at tiltalte også senere har overtrådt våpenloven tillegges betydning i skjerpene retning»

¹⁷⁹ LB-2007-169279

¹⁸⁰ Se bl.a. LE-2007-101600, der tiltaltes «tilståelse må (...) tillegges betydelig vekt i formildende retning»

¹⁸¹ LB-2002-722 og LG-2005-133158. Retten uttalte at «[i]formildende retning må det ses hen til at det nå har gått mer enn tre og ett halvt år sidene hendelsene, uten at lagmannsretten kan se at dette kan henføres til forhold knyttet til A»

[F]ornærmede ble utsatt for et meget alvorlig angrep, noe som i seg selv er belastende, og som til en viss grad bør reflekteres gjennom en oppreisningserstatning».

Det at retten i så stor grad vektlegger fornærmedes fysiske og mentale helse som momenter i helhetsvurderingen av oppreisningens størrelse, står i sammenheng med oppreisningens funksjon som en kompensasjon for skadelidte.

Det er altså en ganske tydelig forskjell på hvilke momenter retten legger avgjørende vekt på ved utmålingen av straff og oppreisning. Noen sentrale utgangspunkt, som domfeltes skyld, er like, men praksis viser at det er et skille når det gjelder vektleggingen av de konkrete skadefølger hos fornærmede. At skadevirkningene hos fornærmede har så stor betydning ved utmålingen av oppreisningen, kan begrunnes med at kompensasjonshensynet er i fremmarsj. Dette gir grunnlag for noen avsluttende refleksjoner om samspillet mellom oppreisnings- og strafferettsinstituttet.

5 Oppsummering og avsluttende refleksjoner

5.1 Innledning

Formålet med fremstillingen har vært å se på hva domstolene vektlegger når de utmåler oppreisning i straffesaker, herunder hvilken betydning straffenivået har for oppreisningsnivået.

Det fremgår klart av uttalelser fra Høyesterett at det generelle straffenivået skal ha betydning ved utmåling av oppreisning. Praksis jeg har gjennomgått fra Høyesterett og lagmannsrettene viser også at oppreisningsnivået gjennomsnittlig har økt i takt med de innførte straffeskjerpelsene i 2010. Det generelle straffenivået har dermed en betydning for oppreisningsnivået – både der oppreisningsnivået er normert og der oppreisningsnivået fastsettes etter en mer skjønnsmessig vurdering.

5.2 Saksområdene der oppreisningsnivået er normert

På saksområdene forsettlig- og uaktsom voldtekt, og for etterlatte etter forsettlig- og uaktsomt drap, er det gjennom Høyesterettspraksis utviklet normer for hvor stor oppreisningserstatningen normalt skal være. Basert på min gjennomgang av saker om voldtekt til samleie, ser det også ut til at lagmannsrettene i hovedsak legger disse normene til grunn ved utmålingen.

Det er likevel en tendens de senere årene til at retten oftere fraviker normen fordi det foreligger «*særlige grunner*». Der retten mener det foreligger straffeskjerpene omstendigheter og gjerningspersonen blir idømt strengere straffer enn normalstraffenivået, vurderes nesten alltid om det foreligger «*særlige grunner*» til å fravike det normerte oppreisningsbeløpet, og oppreisningen blir ofte høyere enn normen skulle tilsi. Årsaken må være at straffeskjerpene momenter i den enkelte sak; som voldtekt av mindreårige, gruppevoldtekt, eller at voldtekten fant sted over en lengre periode, som regel også fører til større psykiske og/eller fysiske skader hos skadelidte. Det er altså fornærmedes ettervirkninger som er det sentrale utgangspunktet ved utmålingen av oppreisningen. At den individuelle straffen og oppreisningen øker parallelt, skyldes at noen av momentene som blir ansett å være straffeskjerpene, også inngår som momenter i helhetsvurderingen av oppreisningens størrelse.

5.3 Saksområdene der oppreisningsnivået ikke er normert

På saksområdene forsøk på drap, kroppsskader og ved familievold har ikke Høyesterett utviklet klare normer for hvor stor oppreisningserstatningen skal være. Erstatningen skal derfor fastlegges etter en individuell vurdering. Basert på min gjennomgang av saker om forsøk på drap, synes det også som lagmannsrettene foretar en individuell vurdering når erstatningen skal fastlegges. Tiltalte ble for eksempel dømt til fengsel i 5 år og fikk 50.000 kroner i oppreisning etter knivstikking i LF-2011-5613,

mens tiltalte ble dømt til fengsel i 4 år og oppreisningen ble satt til 200.000 kroner etter knivstikking i LB-2012-192046. Det var brukt samme våpen og straffene var omtrent like. Årsaken til at oppreisningsbeløpene ble såpass forskjellige må være at én og samme straffbare handling ga helt ulike ettervirkninger hos de fornærmede – et knivstikk som treffer armen har for eksempel mindre skadepotensiale enn et knivstikk som treffer hjerteregionen, og det er ettervirkningene hos fornærmede som er det sentrale ved utmålingen av oppreisningen.

Når retten foretar en individuell utmåling er det imidlertid sjelden synliggjort hvilke argumenter som ligger bak utmålingen. Et eksempel er LA-2012-385 som gjaldt drapsforsøk mot fire ulike fornærmede med pistol. Her fant lagmannsretten det «*vanskelig å finne konkret veiledning i rettspraksis om hva erstatningen bør være*». Retten beskrev deretter bare de fornærmedes fysiske og psykiske situasjon, før det ble tilkjent ulike oppreisningsbeløp basert på en «*samlet vurdering*». Når retten først foretar en individuell vurdering, bør den etter min mening tydeligere redegjøre for premissene og vise hvordan den kom fram til den enkelte oppreisningssum. Hvis ikke det gjøres, er det en stor risiko for at skadelidte får ulik erstatning i saker som burde behandles likt.

I hele 9 av de siste 20 dommene der lagmannsretten behandlet oppreisningsspørsmålet ved forsøk på drap med kniv, fikk fornærmede 150.000 kroner i oppreisning. Med unntak av to dommer i 2015¹⁸² ble oppreisningen satt til 150.000 kroner i syv dommer på rad- helt uavhengig av hvilket skadeomfang de fornærmede ble påført, og hvilken straff gjerningspersonen ble idømt. Straffene varierte fra fengsel i 4 år til 9 år og 3 måneder.¹⁸³ Fornærmede ble tilkjent 150.000 kroner i erstatning både der fornærmede ble knivstukket i armen, i brystet og der fornærmede fikk livstruende skader etter knivstikk i mageregionen. I LG-2013-35436 ramset retten opp en rekke skadefølger fornærmede hadde fått som følge av drapsforsøket, og tilkjente 150.000 kroner i oppreisning «*[h]ensett til oppreisningsnivået i sammenlignbare saker*».¹⁸⁴

Overnevnte viser at lagmannsrettene i en rekke saker ikke har foretatt en slik individuell vurdering som skal gjøres etter skadeserstatningsloven, slik Høyesterett så langt har tolket denne. En fare med en slik normering av erstatningen er at muligheten til å gradere alvorligheten av handlingene og vektlegge individuelle forhold reduseres. Fornærmede får dermed kanskje ikke en «rimelig» kompensasjon, slik loven krever. Det er imidlertid vanskelig å omsette fysiske og psykiske skader i penger. Hva er for eksempel en rettferdig «pris» på ettervirkninger av en voldtekt eller forsøk på drap, og hva er «mest verdt» av for eksempel store psykiske ettervirkninger eller fordøyelsesproblemer etter knivstikk i mageregionen? Det er et viktig hensyn å behandle like tilfeller likt, og selv om det er noen forskjeller fra sak til sak som er med på å skjerpe eller formilde straffen, vil det å se hen til tidligere lignende saker føre til mindre «skipperskjønn» og dermed sannsynligvis større grad av likebehandling.

Å vektlegge lignende saker i utmålingen ser derfor ut til å være helt nødvendig for at oppreisningen ikke skal bli helt tilfeldig. Det må imidlertid ikke føre til at retten unnlater å gjøre en individuell vurdering. De to siste dommene som er avsagt i lagmannsretten i 2015 om drapsforsøk med kniv er eksempler på hvordan retten bør gå frem. I LB-2015-38305 tok retten utgangspunkt i tidligere gitte oppreisningsbeløp i lignende saker på 150.000 kroner, for så å foreta en mer grundig vurdering av likheter og ulikheter i skadeomfanget. Retten uttalte blant annet at «*forholdene i den saken var noe mer alvorlige enn i saken her*», og justerte oppreisningsbeløpet ned til 100.000 kroner.

¹⁸² LB-2015-38305 (100.000 kroner i oppreisning) og LB-2015-34335 (125.000 kroner i oppreisning)

¹⁸³ LF-2013-79149, LB-2013-163701, og LB-2014-180703

¹⁸⁴ Se også bl.a. LB-2013-163701, der lagmannsretten uttalte at de «*viser (...) til (...) LG-2013-35436 der det blei utmålt kr 150 000 i oppreisningserstatning i sak om forsettlig drapsforsøk med kniv*»

6 Kildeliste

6.1 Litteratur

Andenæs, Johs, *Statsforfatningen i Norge*, Tanum-Norli, 4. reviderte utgave, 1976

Andersen, Kristen, *Skadeforvoldelse og erstatning*, Tanum-Norli 2. opplag, 1974

Dahl, Dagfinn, *Erstatning og oppreisning for legemsskade; efter norsk rett*, Gyldendal norsk forlag, 1933

Dahlberg, Hilde Anne, *Standardisert oppreisningserstatning ved voldtekt*, Tidsskrift for erstatningsrett, forsikringsrett og velferdsrett 2011 s. 107 – 117 – (TFE-2011-107)

Eckhoff, Torstein, og Helgesen, Jan E, *Rettskildelære*, Universitetsforlaget, 2001

Hauge, Ragnar, *Straffens begrunnelser*, Universitetsforlaget, 1996

Kinander, Morten, *Straffens begrep og begrunnelse i norsk rett – en kritikk*, Jussens venner 03/2013

Kjelland, Morten, *Særlig sårbarhet i personskadeerstatningsretten – en analyse av generelle og spesielle årsaksregler*, Gyldendal Akademisk, 2008

Lødrup, Peter, *Oppreisning – et praktisk rettsinstitutt*, Tidsskrift for erstatningsrett 2006 s. 211-237 – (TFE-2006-211)

Nygaard, *Rettsgrunnlag og standpunkt*, 2 utgave, Universitetsforlaget, 2004

Nygaard, Nils, *Skade og ansvar*, 6 utgave, Universitetsforlaget, 2007

Skoghøy, Jens Edvin A, *Bruk av rettsavgjørelser ved lovtolkning og annen rettsanvendelse*, Nybrott og Odling, Festskrift til Nils Nygaard på 70-årsdagen 3. april 2002, Fagbokforlaget, 2002

Stavang, Endre, *Det erstatningsrettslige skillet mellom økonomisk og ikke-økonomisk tap*, Tidsskrift for erstatningsrett 2006 s 163- 193 – (TFE-2006-163)

Strandbakken, Asbjørn og Matningsdal, Magnus, *Straffenivå og straffeteorier i norsk strafferett anno 2001*, Jussens venner 01/2004

6.2 Forarbeid:

- Proposisjon 97 L (2009-2010)
- Innst.O.nr.54 (1991-1992)

- Innst.O.nr.92 (1999-2000)
- Innst.O.nr.46 (2000-2001)
- Ot.prp.nr.20 (1991-1992)
- Ot.prp.nr.28 (1999-2000)
- Ot.prp.nr.90 (2003-2004)

6.3 Nettsider:

- <http://www.ssb.no/kpi>